

Kring voor Psychoanalyse
van de New Lacanian School

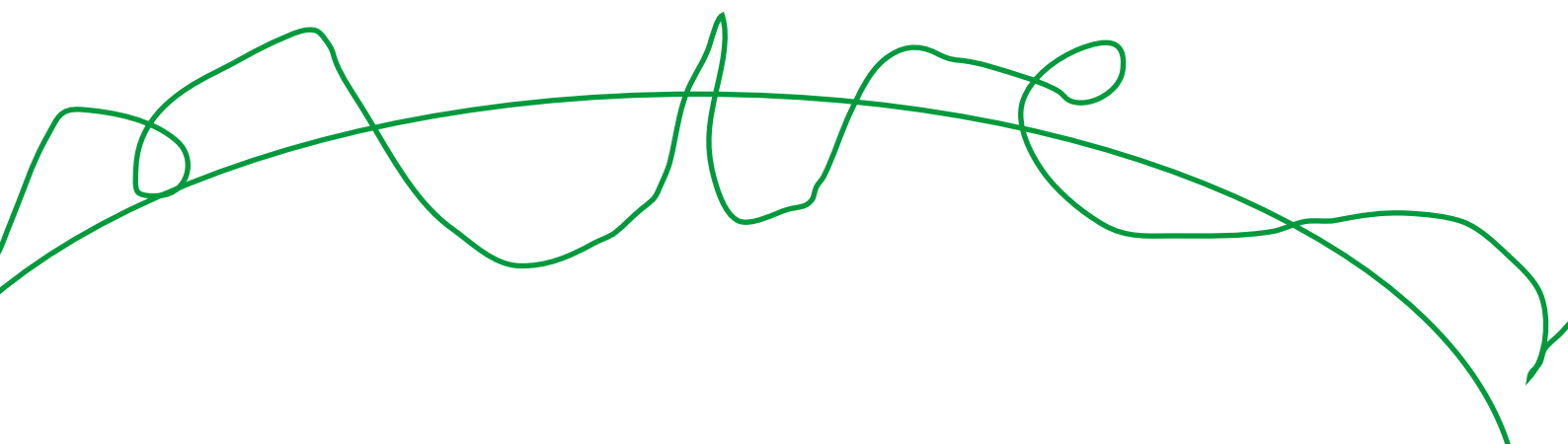
februari 2024

KRING OVLIJNEN

16

INHOUDSTAFEL

Editoraal <i>Christel Van den Eeden</i>	3
UITKIJKEN NAAR HET NLS CONGRES IN DUBLIN. <i>Kliniek van de blik</i>	5
Het lichaam en zijn tooisels <i>Nathalie Laceur</i>	6
Een vlek worden <i>Jean Luc Monnier</i>	9
Schoonheid en schroom <i>Beschouwing over het obscene</i> <i>Laure Naveau</i>	11
De blinde meester <i>Dominique Holvoet</i>	14
TERUGBLIK OP HET ATELIER LACANIAANSE KLINIEK <i>Verslavingen: bevrijd van verbod, slaaf van genot</i>	17
Behandeling van verslaving <i>Op zoek naar een alternatief voor een geslaagde mislukking</i> <i>Vic Everaert</i>	18
Functies van de verslaving <i>Junior Ingouf</i>	25
Vrij van verbod, slaaf van genot? <i>Jeroen Sollie</i>	29
INTERVIEW MET JACQUES-ALAIN MILLER Nu Lacan er niet meer is, is de wind gaan liggen	33
Colofon	38

EDITORIAAL

Beste lezer,

Komt dat zien, komt dat zien! Niet alleen hebben we het genoegen u een vers ingeblikte editie van Kring Online voor te stellen, bovendien werd het tijdschrift in een nieuw kleedje gestoken. Het oog wil tenslotte ook wat.

Kring Online houdt de vinger aan de pols van wat er leeft en beweegt binnen onze School. En dus konden we er niet omheen: met als thema van het werkjaar “**Kliniek van de blik**”, is de blik ook hier alomtegenwoordig.

Eerst en vooral blikken we vooruit naar het volgende **congres van de NLS** dat plaatsvindt in Dublin op 11 en 12 mei 2024. In de vorige Kring Online kon u reeds het argument lezen van **Daniel Roy**, voorzitter van de NLS. Vandaag willen we u graag enkele teksten voorstellen die gepubliceerd werden op de blog van het congres. Het gaat om korte, oriënterende bijdragen die elk op hun manier iets van het thema belichten. Zo toont **Nathalie Laceur** in haar artikel aan dat wie meent dat “de kleren de man niet maken”, het absoluut niet bij het rechte eind heeft; kledij en maskers zijn noodzakelijk om het fundamentele afval onder het tooisel waarmee de mens zich kleedt, aan het zicht te onttrekken. En misschien heeft u het ook al meegemaakt: een gevoel van bevreemding dat u bekruipt wanneer u tijdens het winkelen onverwacht een spiegel voorbijloopt waarin plots uw beeltenis verschijnt? Lees dan zeker de tekst van **Jean Luc Monnier**! **Laure Naveau** werkt in haar artikel uit hoe schoonheid de ultieme barrière, de laatste defensie vormt tegen het reële. En **Dominique Holvoet** zet de blinde meester in zijn blootje.

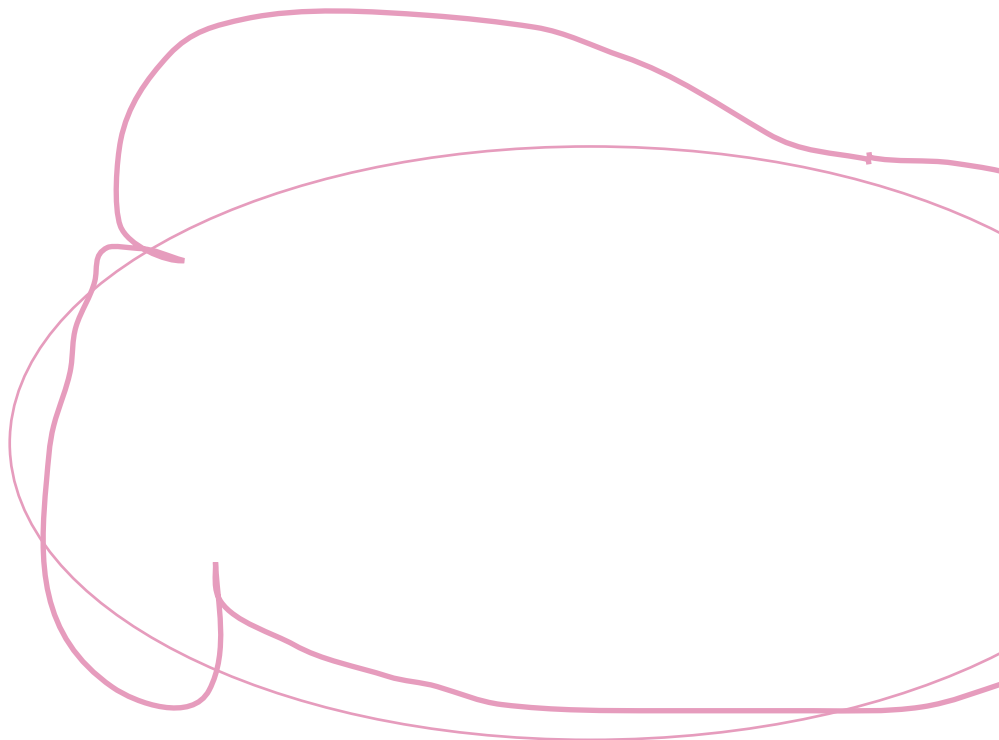
Zin in meer? Neem dan zeker een kijkje op de blog van het congres waar regelmatig nieuwe bijdragen gepost worden: <https://www.nlscongress2024.amp-nls.org/>

Vervolgens blikken we terug op het **Atelier lacaniaanse kliniek** dat plaatsvond op 23 november 2023 in boekhandel De Groene Waterman te Antwerpen onder de titel “**Verslavingen: bevrijd van verbod, slaaf van genot**”. Verslavingen in het meervoud, de ene verslaving is immers de andere niet. **Vic Everaert, Junior Ingouf en Jeroen Sollie** bespreken hun inzichten in de analytische benadering van het werken met verslaving, die

fungeert als behandeling van een ondraaglijk reële. We werpen een blik op de particulariteit van deze kliniek, die inzet op het tot stand brengen van een uitwisseling, op het creëren van een ontmoeting met de Ander. Want dat is net wat verslavingen gemeen blijken te hebben: het kortsluiten van de Ander. De patiënt wordt uitgenodigd op een singuliere ontdekkingstocht met als inzet het ontstaan van een symptoom in de analytische betekenis van het woord.

Last but not least publiceren we de vertaling van een interview dat de Franse krant *Libération* had met **Jacques-Alain Miller** waarin een aantal zeer actuele kwesties aan bod komen: Miller geeft ons een inkijk in hoe het opstellen van het seminarie van Jacques Lacan tot stand is gekomen, bespreekt de meest recente publicaties van Seminars *La logique du fantasme* en *L'acte psychanalytique*, en verwijst eveneens naar een boek dat recent verscheen met zes psychoanalytische gevalsstudies van subjecten die te maken hebben met een trans problematiek, en dat onlangs in het Nederlands gepubliceerd werd door de Kring onder de titel *Trans als oplossing*.

Wij hopen dat uw oog valt op iets dat u aanspreekt en wensen u alvast veel leesplezier!

UITKIJKEN NAAR HET NLS CONGRES IN DUBLIN

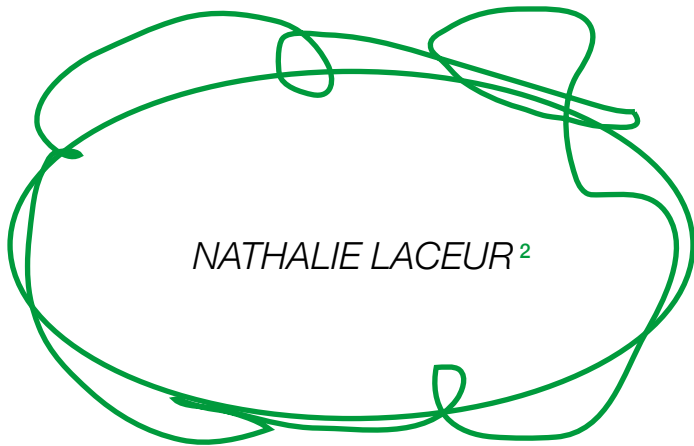
***KLINIEK
VAN DE BLIK***

CLINIQUE DU REGARD
CLINIC OF THE GAZE

11&12 MAI/MAY

HET LICHAAM EN ZIJN TOOISELS ¹

NATHALIE LACEUR²

De cultus van het lichaam

Dit thema van het lichaam en wat het tooit, kan verrassen. Geeft de psychoanalyse immers geen voorrang aan wat wordt gezegd in plaats van wat wordt gezien, en is dat juist niet de reden waarom sommige analysanten worden uitgenodigd om liggend op de divan verder te spreken? En is het Lacan zelf niet die, nadat hij in zijn vroege onderwijs wijst op het gejubel van de zuigeling die zijn spiegelbeeld ziet, de aandacht verlegt naar de symbolische bevrediging die voortkomt uit de relatie van het subject met de grote Ander?

Ja, en toch... in zijn laatste onderwijs lijkt Lacan terug te keren naar zijn eerste liefde. In 1972 benadrukt hij dat kleding essentieel is voor een mens en niet bijkomstig, zoals de uitdrukking “*de kleren maken de man niet*”³ ons wil doen geloven. Iets later, in 1974⁴, vraagt hij zich af waarom de mens zo verliefd is op zijn beeltenis, waarop hij zijn theorie van het spiegelstadium uit zijn eerste onderwijs opnieuw ter sprake brengt. Die theorie, zo voegt hij eraan toe, is geenszins een opwarmertje geweest ten aanzien van zijn onderwijs. “De mens kijkt graag naar zijn beeltenis. Er zit niets anders op dan te zeggen - *Zo is het nu eenmaal.*”⁵

We zijn nu 50 jaar later en het narcisme zet zijn triomftocht onverminderd voort. Het volstaat om even te scrollen op *Instagram*, *Facebook*, ... om daar een glimp van op te vangen.

De prevalentie van het scopische veld

Zoals Jacques-Alain Miller ons laat zien, herstelt Lacans laatste onderwijs de waardigheid van het imaginaire, maar niet zonder de reductie ervan tot het speculaire te bekritisieren.⁶ Wanneer hij in *Seminaire XI* stilstaat bij de narcistische bevrediging, vestigt hij de aandacht op wat er wordt weggelaten in de zichtbaarheid en het zien dat erop antwoordt, met name het object van

³ De Franse uitdrukking die Lacan gebruikt, luidt: “L’habit ne fait pas le moine”.

⁴ Lacan, J. (1975 [1972-1973]). *Le Séminaire, livre XX, Encore*. Texte établi par Jacques-Alain Miller. Paris, Seuil, 12.

⁵ Lacan, J. (2011 [1974]). *La troisième. La Cause freudienne* 79, 22. Vertaald in *iNWIT*13.

⁶ Vgl. Miller, J.-A. (2016). *L’image Reine. La Cause du Désir* 94, 26.

¹ Laceur, N. (2024). *Le corps et ses parures*. Verschenen op de blog van het NLS Congres 2024. Vertaling door de auteur.

² Analytica met Praktijk (A.P.) van de *New Lacanian School*, lid van de *World Association of Psychoanalysis* – laceur.nathalie@gmail.com

de blik. Het veld van de zichtbare realiteit kan slechts consistentie behouden en bevrediging of zelfs zelfgenoegzaamheid opwekken op voorwaarde dat dit object *a*, het onuitsprekelijke en singuliere deel van elkeen, zijn genotswezen, zijn bekeken worden, eraan wordt onttrokken. Deze weglating, die van het subject een *tekort-aan-zijn* maakt, zorgt dat we vergeten dat we vooreerst bekeken worden vooraleer we onszelf kunnen beschouwen.⁷ De prevalentie van het scopische veld voor het spreekwezen komt dus voort uit het feit dat “we in dit veld het verlies van het object kleine *a* niet waarnemen, niet voelen, niet zien, niet ervaren”.⁸

Spelen met maskers

Als het geheim van het visuele veld de castratie is, zoals J.-A. Miller opmerkt, dan vertaalt het lichaamsbeeld de verhouding die het subject daartoe heeft⁹. Laten we een paar voorbeelden geven. Er is de maskerade waarmee de vrouw die het object van het verlangen van een man wil zijn, het objecttekort omzet in zijn, in verschijnen als fallus [*par-être le phallus*]. Denken we ook aan de functie van het lichaamsbeeld bij de hysterica als antwoord op het tekort aan een betekenaar die haar in de Ander representeert. In dit geval gaat het er niet om het niets te laten bestaan zoals de vrouw die de fallus is [*femme-phallus*] dat doet, maar eerder om de leemte op te vullen door zichzelf “in de Ander te laten vertegenwoordigen door het beeld van haar eigen lichaam, op zo’n manier dat dit beeld en de manipulatie ervan functioneren als een boodschap aan de Ander, en tegelijkertijd afhankelijk zijn van de boodschap die wordt ontvangen van de Ander”.¹⁰ Tot slot kunnen we hier ook die dwangneurotici vermelden die extreem veel zorg besteden aan hun lichaamsbeeld om er zo een betekenaar van te maken waartoe ze zichzelf willen reduceren.

Deze niet exhaustieve reeks voorbeelden illustreert hoezeer we ons met de dialectiek van

het oog en de blik in het domein van de misleiding bevinden.¹¹ Wat het subject van verlangen toont als *tekort-aan-zijn* kan dan wel de appetijt van het oog van de toeschouwer voeden, maar wat het te zien geeft is altijd verschillend van zijn verborgen wezen.¹² Het is hier dat Lacan de functie van het scherm oproept, wat het subject toelaat te kunnen spelen met het masker als datgene waarachter de blik zich bevindt. Het scherm is dus de bemiddelingsplaats tussen het subject en zijn wezen van jouissance.¹³

Schoonheid en horror

Wat onder het toisel ligt en we het lichaam noemen, is slechts een rest, het fundamentele afval van het subject. En het is deze rest, dit verloren en verborgen object, dat het beeld bij elkaar houdt.¹⁴ Maar voor het psychotische subject kan het spelen met de schermfunctie ingewikkeld of zelfs onmogelijk zijn omdat het lichaam soms te vreemd is om zich erachter te kunnen verbergen.

De vijftienjarige Lucie is met haar stralende lach, verzorgde make-up en haar zorgvuldig uitgekozen outfits die ze vaak zelf ontwerpt, een streling voor het oog. Haar kamer in de instelling, waarin ze anderen graag rondleidt, is met evenveel smaak als zorg ingericht. Als ze gevraagd wordt hoe het met haar gaat, antwoordt ze steevast “geweldig”, terwijl ze soms papiertjes in de handen van de begeleiders schuift. Deze stukjes papier vormen het *dépôt* voor morbide gedachten die bij het vallen van de avond door haar hoofd spoken. “’s Avonds, als ik alleen op mijn kamer ben, duiken er gedachten op zodra ik mijn masker af doe”, zegt ze. Aan het einde van de dag, ontdaan van haar toisels en ver van de anderen wier oog ze voedt, wordt ze zonder bemiddeling geconfronteerd met haar “leegte”, met “het onuitsprekelijke van (haar) naaktheid” – termen die we ontlenen aan Lacans commentaar bij de raadselachtige ervaring van Lol V Stein.¹⁵

7 Cf. Lacan, J. (1973 [1964]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 71.

8 Miller, J.-A. (2008). Les prisons de la jouissance. *La Cause freudienne* 69, 121.

9 Vgl. Miller, J.-A. (2008). L’image du corps en psychanalyse. *La Cause freudienne* 68, 100.

10 Miller, J.-A. (2008). *O.c.*, 99.

11 Cf. Lacan, J. (1973 [1964]). *O.c.*, 94.

12 *Ibid.*, 99 & 105.

13 *Ibid.*, 99.

14 Cf. Lacan, J. (1975 [1972-1973]). *O.c.*, 12.

15 Vgl. Lacan, J. (2001 [1965]). Hommage fait à Marguerite Duras, du ravissement de Lol V. Stein. *Autres écrits*, Paris, Seuil, coll. Champ Freudien, 135 & 193.

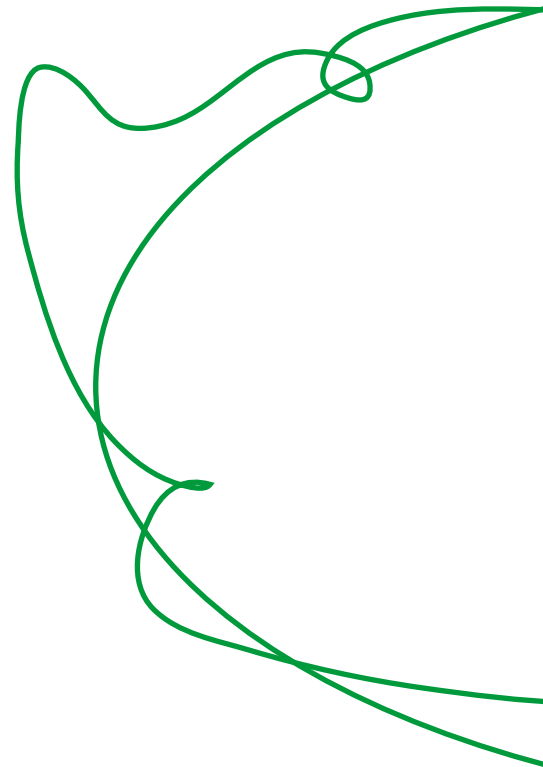
Dit komt omdat het beeld waarmee Lucie zich identificeert en dat ze laat zien – haar masker zoals ze het noemt – haar lichaam is. Ze heeft geen ander lichaam dan wat ze is als beeld.¹⁶ Met haar schoonheid, het laatste bastion voor de verschrikking, probeert ze de blik van de Ander te temmen, maar zodra het masker is verwijderd, verschijnt die blik open en bloot en wordt ze teruggeworpen naar haar positie van afval. De littekens van de snijwonden op dit lichaam dat niet van haar is, zijn de zichtbare getuigen van datgene waarvan ze zich probeert af te scheiden.

Tooisels en singulariteit

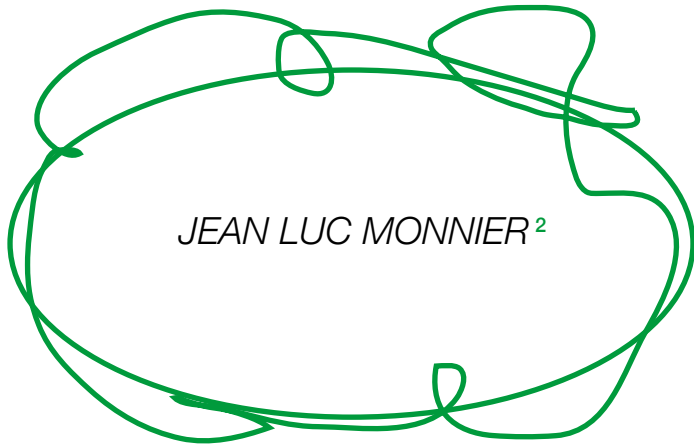
De tooisels van het lichaam kunnen het meest eigene van elkeen verbergen, of... er de levendige manifestatie van zijn! Onmogelijk om hier niet de tooisels van Lacan te vermelden: de gedraaide sigaren, de vlinderdas, het op maat gemaakte Mao hemd, de felgekleurde jasjes, enzovoort. J.-A. Miller verwijst ernaar in zijn *Vie de Lacan*, waarin hij aangeeft dat Lacan werd gedreven door een verlangen naar “deviantie”, wat zich toonde in zijn weigering zich te conformeren aan de norm en onopgemerkt te blijven. Als Lacan “vestmentair origineel” was, dan was dat omdat hij “een primordiale attitude had om niet op te gaan in het landschap maar daarin voor vlek te staan [*y faire tache*]”. Een attitude die dus niet alleen zijn onderwijs heeft gemarkeerd, maar die tot in de kleinste dingen, zoals bijvoorbeeld zijn tooisels, tot uiting is gekomen.¹⁷

¹⁶ Zie ook het commentaar van J.-A. Miller op Lol V. Stein in zijn lessen *L'orientation lacanienne. Les us du laps*. Onderwijs gegeven aan het departement psychoanalyse van de Université Paris VIII, les van 14/6/2000, niet gepubliceerd. Ook in Marret-Maleval, S. (s/dir.) (2020). *Duras avec Lacan*, Paris, Ed. Michèle, 61-81.

¹⁷ Cf. Miller, J.-A. *L'orientation lacanienne. Vie de Lacan*. Onderwijs aan het departement Psychoanalyse van de Université Paris VIII, 10/2/2010, niet gepubliceerd.

EEN VLEK WORDEN ¹

In het Frans is “*faire tache*” een vrij gangbare uitdrukking, die we naar het Nederlands kunnen vertalen als “een vlek op het blazoen worden”, of eerder nog “een vlek worden”. Het gaat om het ervaren van een gewaarwording die met het lichaam te maken heeft, het lichaam “dat gevoeld wordt”, zoals Lacan onderstreept in *Joyce le Sinthome*.³

Wanneer we bijvoorbeeld in een winkel toevallig en onverwacht op ons spiegelbeeld botsen, kunnen we eventjes een *gevoel* van bevreemding ervaren.

Of denk aan wat er soms gebeurt – al overkomt dat niet iedereen – wanneer je toekomt op een receptie waar je niemand kent, of binnengaat in een café of restaurant waar je niet vaak komt, of als je dwars doorheen een theaterzaal moet lopen; je weet niet meer wat je doet of wat je zegt, sommige mensen gaan struikelen of zich stoten aan de hoek van een tafel...

“Een vlek worden” is verwant met het beeld, het lichaamsbeeld dat compact en zwaar lijkt te worden. Je wordt omringd door duizend blikken of door één enkele alziende blik⁴ waarvan je plots de beklemmende aanwezigheid voelt, “gefixeerd” in het centrum van een wereld zonder contouren.⁵ “Een vlek worden” gaat vooral over het lichaam dat “ontsnapt” aan het beeld, waarmee het zich gewoonlijk kleedt. Wanneer ons beeld onverwacht opduikt in de spiegel van een winkel, gaat het om een vreemd, enigmatisch lichaam dat plots en zonder dat we daarbij stilstaan onze hele ruimte inneemt.

Het subject, of beter gezegd het spreekwezen, wordt dan “opgeslorpt” door zijn lichaam, door wat “aan de buitenkant het meest [hemzelf] is”.⁶ Het lichaam is gecondenseerd in een object dat Lacan het object *a* noemt. Met andere woorden, het gaat over het object, dat door de symbolische operatie geëxtraheerd moet worden (geledigd van libido) opdat onze wereld stabiel en leefbaar

1 Monnier, J.L. (2023). *Faire tache*. Verschenen op de blog van het NLS Congres 2024. Vertaald door Christel Van den Eeden en Miet De Muynck.

2 Analyticus met praktijk (AP) van de *École de la Cause freudienne* en de *New Lacanian School*, lid van de *World Association of Psychoanalysis* – monnierj@orange.fr

3 Lacan, J. (2001 [1976]). *Joyce le Symptôme*. *Autres écrits*, Paris, Seuil, 565.

4 Lacan, J. (1973 [1964]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 71.

5 Hermès Trismégiste, *Liber XXIV*, proposition reprise par de nombreux philosophes dont Nicolas de Cues et Blaise Pascal, cf. article d’Emmanuel Falque <https://www.cairn.info/>

6 Miller, J.-A. (niet gepubliceerd [2003-2004]). *L’orientation lacanienne*. III, 6. Les van 2 juni 2004.

zou zijn en kan functioneren volgens het lustprincipe. Want als dat niet zo is, als het object niet wordt afgescheiden en overgeheveld naar de Ander die er de bewaarder van wordt, dan is de werkelijkheid die het subject produceert grillig, vlottend en zelfs vijandig. Denk maar aan het paranoïde subject dat altijd bedreigd wordt en zich verschanst, aan het schizofrene subject dat onophoudelijk geraakt wordt in een lichaam dat hem permanent ontsnapt. Maar denk ook aan het obsessionele subject dat in zijn fantasma maar ook in werkelijkheid soms stunts uithaalt en waanzinnige risico's neemt om applaus te krijgen van de Ander die slechts een eigen creatie is; de obsessieel waarover Lacan zegt "dat het bijzonder moeilijk is om hem los te maken uit de greep van de blik"⁷; de obsessieel die vaak in het geheim van zijn morbide gedachten zijn eigen begrafenis aanschouwt, telt hoeveel mensen hun opwachting maken en overweegt of het wel de juiste zijn. Maar denk ook aan het hysterische subject dat "als door de bliksem getroffen" wordt door de blik van haar vader tijdens een seksuele ontmoeting, of "gefascineerd" is door de exhibitionist die op straat of in het park toevallig haar pad kruist.

"Een vlek worden" bevindt zich dus op het snijpunt van twee klinische perspectieven die Daniel Roy voorstelt in zijn argument voor het congres: de terugkeer van het object blik op het lichaam en de terugkeer van het object blik in het reële.

Laten we hier ook de korte scène niet vergeten waarnaar Lacan verwijst in Seminarie XI – het verhaal van de visser Petit-Jean en zijn sardineblikje.⁸ Een scène die Jacques-Alain Miller toelicht tijdens een van zijn lessen. Ik citeer⁹: "Hij [Lacan] maakt een boottochtje met Petit-Jean. Petit-Jean toont hem een conservenblikje en zegt: *Zie je dat blikje? Zie je het? Wel, dat blikje ziet jou niet!* Petit-Jean vond dat heel grappig, maar Lacan kon er niet om lachen. Hij analyseert: Dat blikje kijkt naar mij vanuit een lichtschittering, als ik mijn blik erop richt is het de lichtschittering zelf die me aankijkt,

en op dat moment realiseer ik me dat ik een vlek ben, dat ik in dit Bretoense decor het ridicule personage ben. [...] En hij wordt aangegrepen door het feit dat hij een teveel is. [...] En wanneer hij zegt: *Dat is niet grappig*, gaat het eigenlijk om een moment van angst dat we bij naam kunnen noemen: ik weet niet wat ik ben in het verlangen van de Ander".

"Een vlek worden" verloopt immers niet zonder angst, ook al zijn we ons daar niet meteen van bewust; "een vlek worden" is het beeld dat in zekere zin het lichaam blootlegt.

Patiënten spreken vaak over die belemmering [*embarras*], om een term te hernemen die Lacan gebruikt in *Seminarie X L'angoisse*, in de eerste les van 14 november 1962, wanneer ze zich plots een hinderlijke vreemde voelen in een wereld vol bliken die op hen gericht zijn.

"Een vlek worden" impliceert het opheffen van de coupure tussen het verdeeld subject en het object, in dit geval het object blik. De pulsie duikt plots op en overspoelt het *zijn* van het subject, reduceert het in zekere zin tot louter existentie.¹⁰ Het subject wordt herleid tot zijn eigen oorzaak, tot wat hem het meest vreemd is: "extiem" is het woord dat Lacan hier gebruikt. In Seminarie XI preciseert Lacan dat hij een "schilderij" werd – J.-A. Miller herneemt deze term niet in zijn commentaar –, zelfs dat hij "een vlek in het schilderij" werd. Met andere woorden, het subject dat "vlek wordt" maakt in dezelfde beweging van de wereld rondom hem een schilderij waarin het zich bevindt. De angst verschijnt omdat het subject wordt gereduceerd tot een blik zonder beeld, gereduceerd tot een punt van reële, tot een reëel punt.

Dat schilderij waarin het subject tegelijk het meest centrale, schitterende element is, en tegelijkertijd de meest heterogene substantie, heeft zich gevormd als een opaak, ondoordringbaar scherm,¹¹ waarop het enigmatische verlangen van de vlek waartoe het subject gereduceerd is, wordt geprojecteerd.

7 Lacan, J. (2005 [1975-1976]). *Le Séminaire, livre XXIII, Le Sinthome*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 18.

8 Lacan, J. (1973 [1964]). *O.c.*, 89.

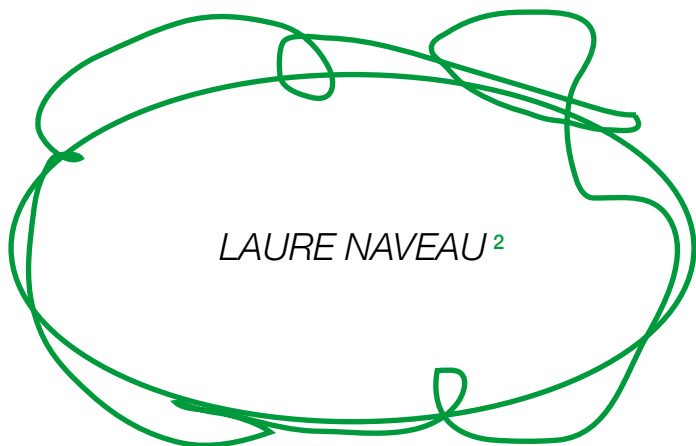
9 Miller, J.-A. (niet gepubliceerd [1999-2000]). *L'orientation lacanienne. Les us du laps*. Les van 14 juni 2000.

10 Ik verwijs hier naar de concepten *être* en *existence* die Jacques-Alain Miller uitwerkt in zijn lessenreeks. Miller, J.-A. (niet gepubliceerd [2010-2011]). *L'orientation lacanienne. L'Un-tout-seul*.

11 Lacan, J. (1973 [1964]). *O.c.*, 89.

SCHOONHEID EN SCHROOM

BESCHOUWING OVER HET OBSCENE ¹

LAURE NAVEAU ²

“In deze tijden van alomtegenwoordig lijden, [...] kan spreken over schoonheid onbetamelijk, ongepast of provocerend lijken. Bijna schandelijk.”

François Cheng
— Cinq méditations sur la beauté

¹ Naveau, L. (2023). *Beauté et pudeur. Réflexion sur l'obscène*. Verschenen op de blog van het NLS Congres 2024. Vertaald door Christel Van den Eeden en Miet De Muynck.

² Analytica Lid van de School (A.M.E.) van de *École de la Cause freudienne* en de *New Lacanian School*, lid van de *World Association of Psychoanalysis* – laure.naveau@wanadoo.fr

Handen af van de schoonheid! Ze vormt de ultieme barrière, de laatste defensie tegen het reële. Dat lezen we in het onderwijs van Lacan, meer bepaald in zijn Seminarie over de *Ethiek*. ³ Jacques-Alain Millers lektuur ervan is meesterlijk wanneer hij Lacans verwijzing naar Hogarth in het Seminarie over het sinthoom als volgt ontcijfert: “De ethiek geschetst in *Le Sinthome* wordt aangevuld met een esthetiek. [...] Het gaat niet om de vredevolle schoonheid van de rij van Fibonacci die zich op het ritme van de gulden snede aanpast aan het stabiele bestaan van het universele, maar om de willekeurige, meanderende en diverse schoonheid die Hogarth geniaal wist uit te beelden met één enkele vluchtig golvende lijn.” ⁴

Lacan, die erg geïnteresseerd was in Joyce, ontcijfert hem als volgt: Joyce wilde dat “zijn kunst [...] een *eaube jeddard* zou zijn [...], een straal [*jet*] van kunst op het *eaube* scene van de logica zelf.” ⁵ Vervolgens introduceert hij, met Hogarth, de kwestie van het schone: “Het *eaubscene* [homofoon met obscene]. Schrijf dat als *eaub*, om ons eraan te herinneren dat schoonheid [*beauté*] niets anders is dan dat.” ⁶ “De genaamde Hogarth, die veel nadacht over schoonheid, dacht dat ze altijd iets te maken had met die dubbele verbuiging. [...] Een streven om schoonheid aan iets anders te koppelen dan aan het obscene, namelijk aan het reële.” ⁷

Ook al is het dus obscene – iets obsceens is een belediging aan het adres van de schroom – vormt het schone een barrière tegen het reële, op voorwaarde dat het er niet aan raakt...

Maar vandaag worden grenzen voortdurend overschreden, de sluier van de schroom scheurt, waardoor we radeloos achterblijven ten overstaan van een zekere gruwel, een barbaarsheid met

³ Lacan, J. (1986 [1959-1960]). *Le Séminaire, Livre VII, L'éthique de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 280: “un beau-n'y-touchez-pas”.

⁴ Miller, J.-A. Notice de fil en aiguille. In Lacan, J. (2005 [1975-1976]). *Le Séminaire, livre XXIII, Le Sinthome*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 244.

⁵ Lacan, J. (2001). Joyce le symptôme. *Autres écrits*, Paris, Seuil, 568.

⁶ *Ibid.*, 565.

⁷ Lacan, J. (2005 [1975-1976]). *Le Séminaire, livre XXIII, Le Sinthome*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 69.

een onmenselijk gezicht. Wat niet kan en mag gezien worden, wordt toch tentoongespreid in een nooit eerder gezien transgressief genot. Oorlog heeft niets esthetisch.

De ethiek van de psychoanalyse wordt hier opgeroepen als ethiek van de blik, schoonheid en schroom gedefinieerd als barrières die niet doorbroken mogen worden.

Is het dat niet waaraan Daniel Roy ons herinnert in zijn mooie argument voor ons volgende Congres, wanneer hij verwijst naar het inaugurele gebaar waarmee Freud zijn patiënten voorstelt om op de sofa plaats te nemen. Zo installeert hij de blik *buiten het veld* van het visuele, “als afgescheiden object, buiten het weg en weer van de spiegelrelatie,”⁸ als geïsoleerd object dat ontstaat uit een substractie.

Wanneer we de blik hier in verband brengen met de termen *schoonheid en schroom*, roept hij het beoordelingsvermogen op eigen aan elk subject die naam waardig, een esthetisch oordeel dat bepaalt of we een object mooi of lelijk vinden.

Voor de doeltreffendheid van deze onderneming, is het van belang dat de analyticus, die zich *buiten het veld* bevindt,⁹ zijn duit in het zakje doet. Dat noemt men interpretatie. Het volstaat dat hij bijvoorbeeld, door middel van een *Witz*, *afval* [*la poubelle*] kan transformeren in *iets moois* [*la plus belle*]; *palea* in *agalma*... Voor het subject wordt dan een ander perspectief mogelijk, een andere kijk...

En in het aanschijn van beestachtige, misselijkmakende beelden, is de urgentie groot om een goed spreken te doen verschijnen. Dat kan als enige deze dwingende inbreuk van het reële opnieuw versluisen.

Zo begrijp ik tenminste de formulering van Lacan uit zijn laatste onderwijs, dat “het goed spreken slechts door schroom wordt geleid.”¹⁰

Want laten we ons niet vergissen: alles tonen en alles zien, de verwerping van de castratie, en de consequenties die dat met zich meebrengt, het vanuit alle hoeken bekeken worden door het *absolute oog* waarnaar Gérard Wajcman¹¹ verwijst, kan alleen maar leiden tot een terugkeer ervan in het reële. Lacan kondigde dit al aan in zijn orakelachtige uitspraak waarin hij *de offerande aan obscure goden* oproept.¹²

In zijn *Ethiek* tekent er zich een weg af: het schone “doet ons stoppen, maar toont ons ook in welke richting het veld van de destructie zich bevindt. Dat in die zin, in het hart van de morele ervaring, het schone dichterbij het kwade ligt dan bij het goede, zal u hier hopelijk niet al te zeer verbazen.”¹³

Dat is volgens mij de betekenis van het dragen van een sluier. Daartoe roepen de drie monotheïstische religies elk op hun eigen manier op. Ze brengen immers alle drie het sublieme in relatie tot dit soort opsmuk, het versluisen van vrouwen en van hun castratie, met als keerzijde ervan hun regelrechte vernietiging. Een haarlok ontsnapt en er volgt een straf. Ze wordt ten onrechte als goddelijk beschouwd, haar jeugd wordt vermoord, haar schoonheid en haar lichaam verbannen. Op plaatsen waar verontwaardiging over schoonheid met ijzeren hand de scepter zwaait. Masha is een nieuwe Antigone, die de waarheid van deze onmenselijke geboden aan het licht brengt. Ze ondergaat hetzelfde onfortuinlijke lot als zij die verward zijn in het wrede spel der goden, die wel degelijk obscuur zijn.

Heeft J.-A. Miller niet reeds in 2001 het probleem als volgt aangekaart: “De echte vraag is waarom de psychoanalyse geen wortel schiet in het land van de Islam. Dat zou toch nodig zijn, om het dodelijke genot van het offer te doen opdrogen.”¹⁴

8 Roy, D. (2023). Presentatie van het thema voor het Congres van de NLS in 2024. In *Kring Online* 15, online publicatie: <https://www.kring-nls.org/>

9 Naveau, L. (2011). Sous le regard. Manifeste pour le hors-champ. *Lacan Quotidien*, 76, online publicatie: <https://lacanquotidien.fr/blog/>

10 Lacan, J. (niet gepubliceerd [1973-1974]). *Le Séminaire, livre XXI, Les non-dupes errent*. Les van 12 maart 1974.

11 Wajcman, G. (2010). *L'œil absolu*, Paris, Denoël.

12 Lacan, J. (1973 [1964]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 247. Vertaald in *iNWIT* 4, 45.

13 Lacan, J. (1986 [1959-1960]). *O.c.*, 256.

14 Miller, J.-A. (2002). La tendresse des terroristes. *Lettres à l'opinion éclairée*, Paris, Seuil, 163.

In 1972 voorspelde Lacan het ergste: “Jullie moeten beseffen dat er iets in aantocht is, waarvan we de uiterste consequenties nog altijd niet gezien hebben, en dat inderdaad zijn oorsprong in het lichaam vindt, in de broederlijke saamhorigheid van de lichamen – en dat is het racisme. Daar hebben jullie nog niet het laatste woord over gehoord.”¹⁵

Voor de vrouw en *de jood* – in de zin van François Regnaults *Notre objet a*¹⁶ – is het al zover, en Freuds pessimisme over de strijd tussen Eros en Thanatos komt vandaag wel zeer dichtbij.

Tegenover obscene beelden van oorlog en dood, tegenover het heersende negationisme en de cynische wil om volkeren te terroriseren, moet het ongebreidelde genot van de blik worden drooggelegd.

We moeten benadrukken hoe het analytische discours een toevluchtsoord is voor het onbehagen in de cultuur. Het staat haaks op deze waanzinnige mediaoorlog, die veel meer gericht is op het verdwijnen dan op het verschijnen van het subject.

Met vastberaden engagement vormt het analytische discours een van de bolwerken die het subject het vermogen tot spreken teruggeeft. Dat vermogen om zich in te schrijven met zijn absolute verschil, om zijn stem te laten horen, om moedig een blik te werpen op het smerige in de wereld, werd hem schaamteloos ontnomen. Dan kan er opnieuw een zekere esthetisering plaatsvinden. Dat is de uitdaging. De stelling luidt als volgt: geen ethiek zonder esthetiek.

Ik wil besluiten met Plato en zijn *Protagoras*: “Zeus, ongerust over onze met uitsterven bedreigde soort, stuurt Hermes om de mensen schroom en gerechtigheid te brengen, opdat er harmonie en vriendschap kan heersen in de steden.”¹⁷

Maar omdat God niet bestaat, of eerder, omdat hij *onbewust* is, zoals F. Regnault schrijft in zijn uitstekende essay¹⁸, is het aan ons om een andere ontsnappingsroute uit te vinden.

We moeten er niet voor terugdeinzen om dankzij de analyse goed te spreken, om half te zeggen [*mi-dire*] wat van het reële onzegbaar blijft. Zo kunnen we uit het *eaubscène* geraken.

Zonder te vergeten dat *voor* de bliksem, die regeert over de wereld en misschien aan de horizon daarvan over de analytische ervaring, het net het fantasma is dat hier en nu over ons regeert, en dat is nu eenmaal nooit mooi om te zien.

Als enige uitweg om wat vriendschap en blijheid tot stand te brengen, is het belangrijk om dat fantasma te traverseren en de logica ervan te ontmantelen.

15 Lacan, J. (2011 [1971-1972]). *Le Séminaire, livre XIX, ...ou pire*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 236. Vertaald in *via LACAN* 1, 38.

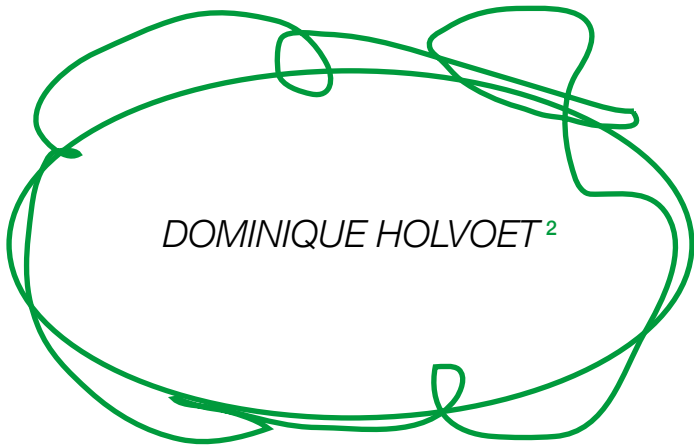
16 Regnault, F. (2003). *Notre objet a*, Verdier.

17 Platon (1966). *Protagoras*, 322c, texte établi et traduit par Alfred Croiset, Paris, Les Belles Lettres, 37.

18 Regnault, F. (1985). *Dieu est inconscient*, Paris, Navarin éditeur.

DE BLINDE MEESTER ¹

DOMINIQUE HOLVOET ²

In de actualiteit duikt meer dan ooit de figuur van de blinde meester op, wiens ongebreidelde barbaarsheid we dagelijks weerspiegeld zien in ons favoriete object, het beeldscherm. Dat scherm is het hedendaagse meer-aan-genieten [*plus-de-jour*] geworden, “maar het meer-aan-genieten in dienst van de *meester van morgen*, degene die zegt en toont wat vandaag moet gezien en gehoord worden.” ³

Wat is het toch dat ons zo aankijkt en fascineert? Waarom wordt het hedendaagse subject dermate aangesproken en opgeslorpt door al die beelden van gruwel en genot die breed worden uitgesmeerd over onze schermen? Lacan stelt dat de perceptie die het subject van de wereld heeft slechts afhangt van één enkele voorwaarde: het subject dat waarneemt mag niet in vraag worden gesteld als waarnemend subject. “Ik krijg grip op de wereld via een perceptie die lijkt voort te komen uit de immanentie van het *ik zie hoe ik mezelf zie*. Zodra ik waarneem, zijn mijn waarnemingen van mij.” ⁴ Lacan onderstreept dat de voorstellingen toebehoren aan het subject, dat het subject dus alleen ziet wat het wil zien. Met andere woorden, het subject ziet letterlijk alleen wat hem aangaat [*ce qui le regarde*], maar hij weet niet dat het hem bekijkt [*que ça le regarde*]. Het bekijkt hem, dat is het punt buiten het beeld waar het object *a* zich bevindt. Op het digitale canvas wordt het punt van waaruit ik bekeken word verveelvoudigd. Dat punt van waaruit ik bekeken word, bevindt zich meestal buiten mijn voorstellingsveld zodat die voorstelling vorm kan krijgen als een beschouwing. De voorwaarde opdat ik het spektakel van de wereld zou kunnen beschouwen, is net dat ik mezelf niet zie als ziende. Op het scherm daarentegen, ben ik van alle kanten gezien, het object *a* is uiteengespat, alles bekijkt me, alles gaat me aan, ik geraak de kluts kwijt omdat het object niet gelokaliseerd is.

Onze kliniek is een kliniek van de blik omdat ze geen kliniek van het zichtbare is, omdat ze ertoe uitnodigt “zich te onttrekken aan de

¹ Holvoet, D. (2023). *Le maître aveugle*. Verschenen op de blog van het NLS Congres 2024. Vertaald door Christel Van den Eeden en Tom Lintacker.

² Analyticus Lid van de School (A.M.E.) van de *École de la Cause freudienne* en de *New Lacanian School*, lid van de *World Association of Psychoanalysis* – dominique.holvoet@gmail.com

³ Roy, D. (2023). Presentatie van het thema voor het Congres van de NLS in 2024. In *Kring Online* 15.

⁴ Lacan, J. (1973 [1964]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 76.

onvermijdelijke modaliteit van het zichtbare en het beeld op te geven ten gunste van de betekenaar”.⁵

In het “zeg maar” van de analyticus, horen we een vraag naar “wat is het dat u daar aankijkt?”. Meerdere spreekronddjes [*tours du dit*] zijn nodig om het fascinerende object van de blik te extraheren en de blinde meester in zijn blootje te zetten ... de blinde meester die in elk van ons zit. Die blinde meester is het discours van het onbewuste dat niets anders is dan het meesterdiscours. Om de analytische ervaring mogelijk te maken, stelt de analyticus zich eerst op als S_1 , als blinde meester, waardoor de herhaling zich kan ontplooiën. Maar tegen de achtergrond van deze herhaling is het wachten op een evenement, het evenement van de interpretatie die “de omkering van het statuut van het onbewuste bewerkstelligt, de omkering van herhaling naar interpretatie, de omkering van noodzakelijkheid naar contingentie”.⁶ Met andere woorden, de interpretatie verwezenlijkt de overgang van het meesterdiscours naar het discours van de analyticus. De analyticus maakt het punt wakker van waaruit het subject wordt bekeken zonder dat het daar weet van heeft. Als een Januskop, vertoont de analysant aan de ene kant een wereld van idealen, om aan de andere kant het object *meer-aan-genieten* dat hem drijft beter te kunnen maskeren. Door deze twee polen uit elkaar te houden kan de kuur vorderen. Het traverseren van het veld van de identificaties zal plaatsmaken voor het verschijnen van object *a* in het fantasma, op voorwaarde dat het object niet reeds te reëel aanwezig is in een onbewuste dat open en bloot ligt [*à ciel ouvert*], wat om een andere hantering vraagt.

Door de teloorgang van de vader is vandaag de plaats van het ideaal leeg – en die lege plaats vergt een andere verknoping. De plaats van de blinde meester van het onbewuste dat stoelt op een funderende S_1 , wordt nu ingenomen door het rijk van het cijfer. Wordt het onbewuste vandaag immers niet aangetast door het zinloze rijk van het cijfer?

5 Miller, J.-A. (2022). L'image Reine. *La Cause du désir* 94, 20.

6 Miller, J.-A. (niet gepubliceerd [1999-2000]). *L'orientation lacanienne. Les us du laps*. Les van 2 februari 2000.

Wat vertelt dat ons over de interpretatie? De onbewuste herhaling wikkelt zich rond het initiële trauma dat de impact van *detaal* [*lalangue*] op het lichaam is. Maar wat wordt er van dit singuliere merkteken wanneer elke Eén eenvoudigweg wordt herleid tot een waarde-eenheid,⁷ tot een telbare betekenaar die de singulariteit van de funderende S_1 uitwist? De blinde meester wordt het cijfer zelf, er wordt artificiële intelligentie gegenereerd gebruikmakend van een oneindig reservoir van *big data* die u digitaliseren en u uw juiste plaats toewijzen. Deze cultuur van compileren, profileren en beheren produceert een ronduit blinde, tirannieke en zelfs sprakeloze Ander, die het subject aanmaant om zich voor zijn eigen bestwil te laten herleiden tot een nummer. Deze tendens heeft een radicaal desoriënterend effect en leidt tot absolute intolerantie.⁸ Door de numerieke reductie wordt de noodzakelijke fopperij geëvacueerd uit dat brokje reële⁹ dat onze singulariteit als sprekend wezen oriënteert. Het gaat erom te begrijpen dat “het reële geen kosmos is, geen wereld, en evenmin een orde, maar een brokje, een onsystematisch fragment, dat losstaat van het weten dat vervat zit in de fictie, en dat ontstaat door de ontmoeting met *detaal* en het lichaam”.¹⁰

Het object blik is het brokje reële bij uitstek, of het nu verschijnt in het intieme en geheime fantasma of open en bloot op ons veelvoud aan schermen. We zien hier dus een andere substitutie. Bij gebrek aan een matigende meesterbetekenaar, aan een Ander die een oogje kan dichtknijpen, wordt de plaats ingevuld door kwaadwilligheid, agressiviteit en doodswensen, die worden ingeschreven in de Ander en breed uitgesmeerd over al onze schermen en computers. De noodzakelijke afstand tussen de idealen en het object van de drift wordt hier tot nul herleid. De wrede scènes die voor onze ogen de revue passeren, getuigen van een nieuwe

7 Lacan, J. (1991 [1969-1970]). *Le Séminaire, live XVII, L'envers de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller. Paris, Seuil, 212.

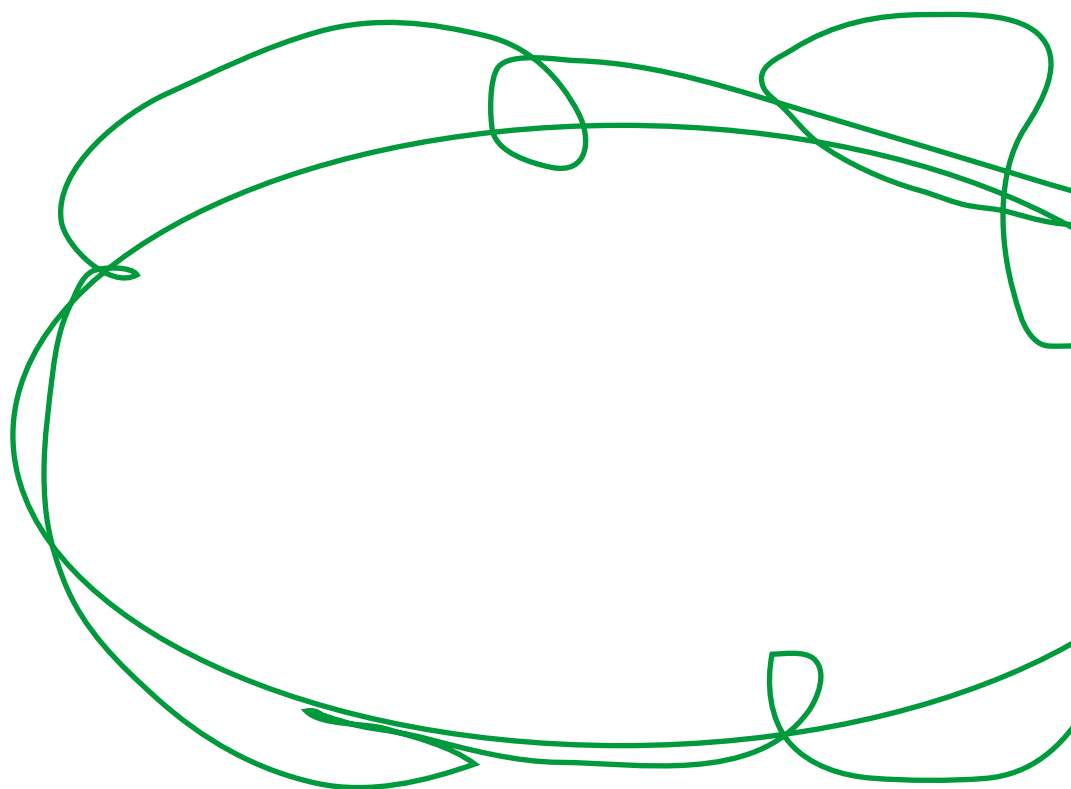
8 Miller, J.-A. (2021). Conversation d'actualité avec l'École espagnole du Champ freudien. *La Cause du désir* 108, 54.

9 Miller, J.-A. (2012). Le réel au XXIe siècle. Présentation du thème du 9e congrès de l'AMP. *Lacan Quotidien* 216, online publicatie: <http://www.lacanquotidien.fr/blog/wp-content/uploads/2012/05/LQ-2163.pdf>

10 *Ibid.*

alliantie tussen identificatie en drift.¹¹ Zullen we in staat zijn om het object blik voldoende te extraheren uit zijn blinde heerschappij? Kan het verlangen van de analyticus voldoende worden in stelling gebracht om “het veld [te scheppen] waarin de blik als afgescheiden object kan geïsoleerd worden”.¹²

Het is aan de psychoanalytici om het punt van waaruit ik gezien word te herstellen, te lokaliseren en te extraheren, en zo het subject ervoor te behoeden van steeds gezien te zijn wanneer de blik wordt overgeheveld in het reële.¹³

11 Miller, J.-A. (2017). En direction de l'adolescence. *Après l'enfance. Travaux récents de l'Institut psychanalytique de l'Enfant*, Paris, Navarin, 15-28.

12 Roy, D. (2023). *O.c.*

13 Laurent, É. (2016). *L'envers de la biopolitique. Une écriture pour la jouissance*, Paris, Navarin/Le Champ freudien, 202-203.

***VERSLAVINGEN:
BEVRIJD
VAN VERBOD,
SLAAF
VAN GENOT***

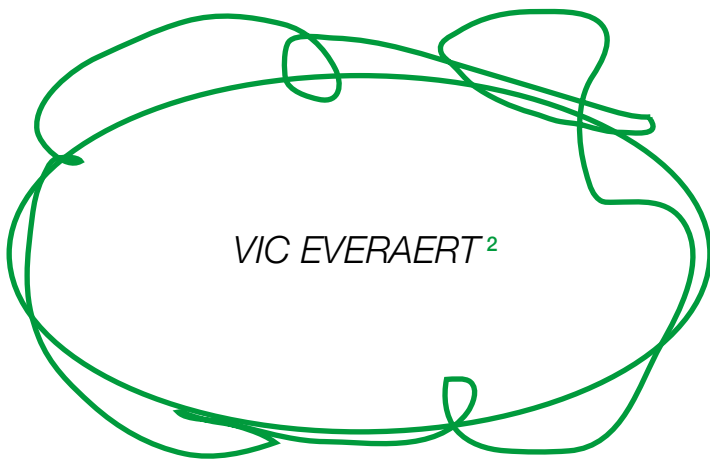

Atelier Lacaniaanse kliniek
VERSLAVINGEN

**Bevrijd van verbod,
slaaf van genot**

BEHANDELING VAN VERSLAVING

OP ZOEK NAAR EEN ALTERNATIEF VOOR EEN GESLAAGDE MISLUKKING¹

Verslavingen, los van de ernst ervan, en los van het object van verslaving — het kan gaan om verdovende middelen maar evengoed om de zogenaamde gedragsverslavingen (aan gokken, gamen, porno kijken, werken, sport, seks, enz.) — interfereren met het subjectieve veld en met het genot³, dat is het veld waarin de lacaniaanse psychoanalyse het reële situeert.

De analytische ethiek moedigt de behandelaar aan om datgene wat hij in de kliniek van de verslaving ontmoet — de moeilijkheid om de verslaafde te bereiken, de brute herhaling en de heftige aantrekkingskracht van de consumptiepraktijken, de effecten van een zogenaamde ontwenning, maar uiteraard ook wat de verslaafde vertelt, de functies van het middel — nauwgezet te situeren, te lezen. Het is deze lezing die de contouren van de behandeling zal bepalen.

Alle begin is moeilijk, zo ook, niet zelden, de ontmoeting met de verslaafde. Het is geen toeval dat bijvoorbeeld de plaatsen waar de toxicomaan dikwijls aangetroffen wordt, zich buiten het veld van de Geestelijke Gezondheidszorg bevinden: het justitiële veld, het sociaal-maatschappelijke domein (OCMW, CAW, daklozencentra) en de somatische zorg (spoeddienst en huisarts). De toxicomaan contacteert zelden een psychoanalyticus.

Wanneer we er dan toch in slagen om hem te ontmoeten (bijvoorbeeld binnen gespecialiseerde centra) en de verslaafde ons inkijk biedt in wat hem beroert, dan valt het reële waarmee er gekampt wordt doorheen het verhaal te lezen. Wat heeft tot een huidige crisis geleid? Wat zijn de breekpunten doorheen het leven geweest? Waaraan komen de drugs tegemoet? Welke drugs worden verkozen, en vooral: waarom? Laat ons stellen dat het reële zich laat afleiden vanuit de gevolgen die het veroorzaakte en de remedies — ook de drugs dus — die gehanteerd werden.

Een analytische lectuur tracht te omcirkelen welk lijden zich voorbij de verslaving situeert, buiten de stompzinnige herhaling van de

¹ Herwerkte versie van de bijdrage voor het Atelier Lacaniaanse Kliniek ("Verslavingen, bevrijd van verbod, slaaf van genot"), op 23 november 2023 te Antwerpen, georganiseerd door de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*.

² Lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*. vic. everaert@skynet.be

³ Cf. Brousse, M.-H. e.a. (2020). Addictions. Conversation du TyA à Bruxelles, février 2019. "Résultats, idées, problèmes". In *Quarto* 124, 89-113.

consumptie om, herhaling (“re-iteratie”⁴) die ons aan zich weinig meer te leren heeft dan dat dit reële blijft aandringen en tot nog toe geen andere uitwegen gevonden heeft, waardoor de monotone herhaling van de consumptie noodzakelijk blijft.⁵

Het reële laat zich lezen

Wat is het dat de verslaving tracht te behandelen, waarvoor de verslaving een langgerekte en veelal mislukkende oplossingspoging vormt? Er wordt niet zelden naar een moeilijkheid binnen de sociale band / in de omgang met anderen verwezen, of ten aanzien van het lichaam.

We geven enkele voorbeelden. “Mijn ADHD”, een in de kliniek veel voorkomende benoeming, kan concreet verwijzen naar de onmogelijkheid om stil te zitten, om een taak tot een goed einde te brengen, maar evenzeer naar een onblusbare innerlijke onrust die het lichaam constant onder stroom lijkt te plaatsen; agitatie en bewegingsdrang zijn op de crisisafdeling waar ik werk⁶ soms hoor- en zichtbaar aanwezig. De drug vervulde voor sommigen de functie wat rust te kunnen terugvinden, een houvast te bieden, “me te kunnen focussen”. Dit alles verschilt geval per geval: voor de ene vormt het bewegen een antidotum tegen het constante denken, voor een ander is het de eenzaamheid op de kamer die ontlopen wordt, enz. Sommigen verdwijnen dan weer in hun kamer en liggen dagenlang op bed, al dan niet met de gordijnen dicht; het kost ons soms moeite hen zover te krijgen om te komen eten. In deze gevallen lijkt het erop dat de noodzakelijke stuwung die een mens op de been houdt, ontbreekt.

De drugs lijken dus, grofweg geschetst, het lichaam van een teveel (aan onrust) te moeten ontdoen, of een tekort (aan *drive*) te compenseren.⁷ Wat respectievelijk begrepen

kan worden als het tenietdoen van een teveel aan genot, dan wel als het compenseren van een subjectieve leegte.

Een ondraaglijk reële horen we ook verschijnen in de getuigenissen van mensen over hallucinaties die hen bestoken, of over de angst die specifieke, achtervolgende figuren opwekken. Niet zelden ontstaan er conflicten op onze afdeling: er is iets gestolen, men verdenkt iemand ervan te gebruiken op de afdeling, men verdraagt de slordigheid van een medepatiënt of de incompetentie van het team niet langer. De aanklacht ten aanzien van een bepaald aspect van de Ander staat in deze voorbeelden centraal. Een variant op deze moeilijkheden in de sociale band betreft de patiënt die zich volledig overlevert aan de ander, bijvoorbeeld op professioneel vlak, waar de grenzeloze inzet — een variant op “ik kan moeilijk neen zeggen” — al dan niet volgehouden wordt onder invloed van bepaalde middelen.

Subtieler horen we het reële ook opduiken in de getuigenis van een aan sport verslaafde man die het steeds moeilijk had om vrouwen te benaderen.⁸ Hij fantaseerde er wel over maar durfde geen “move” te maken. Dat zijn moeder constant klaagde over onbetrouwbare venten had veel indruk op hem gemaakt. Een ontmoeting met een vaderfiguur stuwde hem in de richting van extreme sport, daar “ging hij er wel voor”. Voor hij er tegenaan ging (het ging om bergbeklimmen), in een moment van extreme angst, voerde hij imaginaire, fantasmatische dialogen met zijn voorgangers, de kampioenen van weleer. Deze gesprekken in zijn hoofd doofden uit eenmaal hij begonnen was aan het zoveelste uiterst gevaarlijke exploit; zijn lichaam geraakte dan — naar analogie met de gokverslaafde, sommige gamers of diegene die naar porno staart — “in vervoering”. Het genot kent steeds deze dimensie van een “forçage”⁹, een “geforceerd worden”, “niet anders kunnen”, “overgeleverd zijn aan”. Tot — om terug te keren naar het voorbeeld van de bergbeklimmer — hij op een dag, hangend aan een klif, een paniekaanval krijgt. Het is op dat kantelpunt dat

4 Miller, J.-A. (2022). Een symptoom lezen. In *via LACAN* 7, 66.

5 Page, N. (2023). L'interprétation: faire poids face au réel? In *Pharmakon digital* 4, publicatie van het TyA Netwerk (Toxicomanie et Alcoolisme) binnen het Freudiaanse Veld, 10. <http://pharmakondigital.com>

6 C-Tox, de crisisafdeling voor toxicomanie, binnen PC Gent-Sleidinge.

7 Josson, J.-M. (2019 [2012]). De functie van het druggebruik. In *Psychoanalytische Perspectieven* 37, 4, 977.

8 Ruff, J. (2014). Moulinos. In *La Cause du désir* 88, 116.

9 Lacan, J. (1987[1966]). La place de la psychanalyse dans la médecine. In *Le bloc-notes de la psychanalyse* 7, 25.

er iets van zichzelf in vraag gesteld zal worden, dat hij iets van het tekort, dat zijn verslaving aan de letterlijk doodgevaarlijke tochten afgesloten had, langzaamaan zal toelaten om uiteindelijk de topsport op te geven en te kiezen voor een leven dat minder in het teken van de doodsdrijf stond. Hier gaat het trouwens om een neurotische onderbouw van een verslavingsproblematiek, waarbij het fantasma de uitweg bood.

Los van de Ander

Wat deze voorbeelden gemeenschappelijk hebben, en wat de verslaving los van de structurele diagnostiek kenmerkt, is *het kortsluiten van de Ander*, het onvermogen om een talige uitweg te hanteren in het omgaan met wat ondraaglijk is van het reële. We proberen deze kortsluiting geval per geval te specificeren: wat van het reële wordt specifiek afgedekt, verdragen, behandeld via de verslaving? Aangezien de verslaving de Ander kortsluit plaatsen we haar tegenover het onbewuste, het verlangen, het tekort, het fallische, het symptoom. Eveneens trouwens tegenover de liefde.¹⁰ In het psychotische register zal de verslaving tegenover suppleties, uitvindingen, symbolische en imaginaire oplossingen komen te staan. Overheen de structuren lijkt de verslaving op de passage-à-l'acte.¹¹

De eerste uitdaging voor de behandeling zal eruit bestaan de verslaafde terug onder te dompelen in het Symbolico-Imaginaire, een manier te zoeken dus om iets *uit te wisselen*. Of het geloof in *spreken* ook aangewakkerd kan worden, zal moeten blijken. Conceptueel klinkt dit eenvoudig, in de praktijk blijkt het soms aartsmoeilijk te zijn. Laat ons inzoomen op twee zaken: *uitwisselen* en *spreken*.

10 Miller, J.-A. (2002). La théorie du partenaire. In *Quarto*, 77, 6-33.

11 Zenoni, A. (2009). L'autre pratique clinique. *Psychanalyse et institution thérapeutique*. Ed. Érès, Toulouse, 300 : "Du point de vue du passage à l'acte comme "traitement" on peut considérer aussi que certaines consommations [...] constituent des formes de mise à distance de l'Autre intrusif ou de l'Autre qui met simplement la pression, qui permettent au sujet de se maintenir, plus ou moins marginalement, dans le lien social, sans le rompre radicalement. On peut aller jusqu'à considérer que certaines pratiques addictives peuvent constituer une "solution" [...]"

Uitwisselen

De verslaafde heeft de reputatie zich terug te trekken, de behandeling via het woord wordt chronisch bedreigd door het middel. De behandelaar moet eerst en vooral een plaats zien af te dwingen tussen dat middel en de gebruiker in.¹² Elke analytische behandeling zet in op de overdracht. Bij gebrek daaraan ontwikkelde de verslavingszorg strategieën om (veelal psychotische) gebruikers langs een omweg te bereiken. Het gaat om een benadering die verloopt via voorzichtige manoeuvres van waaruit de gebruiker wordt gesteund, zonder een oordeel te vellen of een verbod te suggereren omtrent diens genotspraktijk, deze dus te respecteren, echter niet zonder bij momenten een duidelijke dam op te werpen ten aanzien van de meest destructieve aspecten ervan.

Een basaal voorbeeld dat deze benadering illustreert, vond ik terug in een artikeltje dat de nadruk legde op... het geven van een hand! In een tekst over het Japanse fenomeen van de *Hikikomori* — een extreme vorm van terugtrekking uit het sociale: jongeren die vastgekleusterd aan het computerscherm leven — las ik dat het startpunt dat de Japanse mobiele equipes hanteren eruit bestaat om de gebruiker langzaamaan opnieuw te laten wennen aan basaal menselijk contact. *Handle with care*. De uitgestoken hand staat symbool voor de uitwisseling, en verduidelijkt dat in vele gevallen de vraag, het initiatief... van de ander (in casu de hulverlener) moet komen!¹³ Wat ogenschijnlijk een contrast vormt met de abstinente houding uit de klassieke analytische opstelling ten aanzien van de neurose.

Om een misverstand ten aanzien van de psychoanalytische aanpak van verslaving te vermijden: we initiëren een aanbod, een conversatie, via een manoeuvre dat actief uitnodigt en uitwisselt, ten einde de verslaafde te bereiken, hem wat los te weken van zijn isolatie, van het huwelijk met zijn verslavende object. Dit impliceert geenszins dat we de analytische ethiek (waar de abstinentie een onderdeel van

12 Page, N. (2023). O.c.

13 Een mooie illustratie van deze manier van interveniëren vonden we bij Deffieux, J.-P. (2023). Preliminaire vragen bij elke behandeling van verslaving. In *via LACAN* 8, 93-102.

vormt) met de voeten zouden treden. De vraag of het aanbod tracht vooral betekenaars en overdracht los te weken, en het zullen deze zijn die de ontmoeting met het subject veroorzaken en de behandeling verder vorm zullen geven.

De strategie waarvan sprake in het voorbeeldje van de *Hikikomori* vertoont een analogie met het *harm reduction* model binnen de verslavingszorg (waarvan substitutietherapieën, spuitenruil en laagdrempelige ambulante behandelingen toepassingen vormen).¹⁴ *Harm reduction* – letterlijk “schadebeperking” – impliceert dat er een strategie gehanteerd wordt die het vreemde symptoom dat verslaving is, respecteert, terwijl men de schadelijke gevolgen ervan een halt tracht toe te roepen.¹⁵ In navolging van wat eerder aangehaald werd omtrent de functie van het gebruik ten aanzien van het reële, valt *harm reduction* te verzoenen met de analytische ethiek.¹⁶ De inzet van de analytische behandeling betreft het *anders* afboorden van het reële, men tracht de verslaving als het ware overbodig te maken. De vraag is niet zozeer hoe iemand kan stoppen met gebruiken, de vraag luidt eerder: met welk soort reële heeft iemand te maken, en hoe kan men daar een andere oplossing dan de verslaving voor uitvinden?

Men kan in deze ogenschijnlijk paradoxale logica – “de drugs vormen niet rechtstreeks de inzet van de behandeling” – een gelijkenis herkennen met de populaire stellingen dat het “het trauma” is dat iemand in de verslaving houdt, “craving”, of een niet zo gezonde “coping”. Ook de populaire psychologie reserveert in haar verklaringen soms een plaatsje voor iets dat voorbijgaat aan de drugs. De noties van het reële of het onbewuste ontbreken echter

14 Een standaardwerk omtrent schadebeperking én psychoanalyse: Jacques, J.-P. & Figiel, C. (2006) *Drogues et substitution. Traitements et prise en charge du sujet*. Éd. De Boeck Université, Brussel.

15 Voor de criticasters van bijvoorbeeld projecten die heroïne onder medisch voorschrift aanbieden: neen, het gaat er niet louter om heroïne te geven aan verslaafden, het gaat om het symbolische contract dat errond vervat zit. Cf. Feldman, N. (2023). Kan men het genot in bedwang houden? Zwitserse ervaringen. In *via LACAN* 8, 123-128.

16 Laurent, E. (2012). Le traitement des choix forcés de la pulsion. <https://lacanquotidien.fr/blog/2012/05/lacan-quotidien-n204-positions-le-traitement-des-choix-forces-de-la-pulsion-par-eric-laurent/>

volledig binnen deze modellen, waardoor de toepassingen botsen op de limieten van het universitaire discours.¹⁷ Men tracht het subject in de mal van een universeel weten in te passen, wat het reële veronachtzaamt, en soms ook versterkt. Het reële laat zich niet kooien, en aangezien sommige behandelingen, gebaseerd op een leermodel, hun tanden stukbijten op dit ontombare aspect, de overdracht veronachtzamen en de patiënt afstoten omdat deze niet slikt wat hem opgedrongen wordt, wordt de uitgangspositie waarvoor de drugs soelaas boden – bijvoorbeeld de verwerping – net versterkt door wat als remedie aangekondigd werd.

De *harm reduction* projecten zijn het meest laagdrempelig en dus het best bereikbaar, ook voor de meest kwetsbare (niet zelden psychotische) groep van verslaafden, die dikwijls uitgesloten blijft van de gefaseerde, groeps- en gedragsgerichte programma's binnen de verslavingszorg. Het weigeren van een autoritaire opstelling, het niet veroordelen van de verslaving aan zich, de bereidheid om schadebeperkend (en dus verzorgend) te werken, maken hier het verschil. Vanuit deze projecten manoeuvreert men zich voorzichtig tussen de verslaafde en het middel in. “Bemiddelen” krijgt hier een andere connotatie. Dat kan via een afspraak bij een psycholoog verlopen, een babbel met de straathoekwerker, spuiten ruilen in Free Clinic of MSOC, langsgaan in een laagdrempelig dagcentrum of een voorschrift oppikken bij de arts. De politiek van waaruit deze projecten bekritiseerd worden, staart zich niet zelden blind op het ontbreken van een verbod of de idee van abstinentie, en weigert te zien wat enkel gehoord kan worden: deze projecten verbinden de verslaafde op een onuitgegeven wijze met een nieuw sociaal contract, ze injecteren taal en Ander in een vicieuze en destructieve cirkel van lethaal genot.

Spreken

Hoe zit het nu met het spreken? Op welk punt wordt er analytisch geïntervenieerd? De verslaafde heeft geen al te goede reputatie

17 Naparstek, F. (2023). Massa's drugs, uitzaaiingen van genot. In *via LACAN* 8, 84.

wanneer het op spreken aankomt: hij heeft niets te zeggen, heeft alles al eens gezegd, ziet niet in wat spreken zou kunnen veranderen, enz.¹⁸

De analytische optiek respecteert het uitgangspunt van de minimale uitwisseling, van de verzorging, maar tracht er iets aan toe te voegen. We nodigen uit — we verplichten geen gesprekken — en zetten in op een ontmoeting: subtiel, flexibel en zonder de ander te onderwerpen. Het gaat in geen geval om een autoritaire, dominante houding, een recuperatie van de vaderlijke, verbiedende positie: alsnog proberen bedwingen wat zich niet laat bedwingen (het reële dus). Nochtans trachten we de andere ook aan iets te onderwerpen, maar dan veel subtieler: aan een talige, subjectieve logica. *Iets in jou werkt datgene in de hand waaraan je je onderworpen weet – we hebben er begrip voor dat je voorlopig een oplossing vond in de verslaving, maar de vraag luidt: een oplossing waarvoor? En zou er een alternatief voor te vinden zijn, een manier die wat minder destructief zou kunnen zijn dan diegene die je kent?*

Het is hier dat Junior Ingouf¹⁹ zijn opmerking over het symptoom geplaatst kan worden: men moet erop inzetten dat er een symptoom in de analytische betekenis van het woord kan ontstaan, iets dat een onbekende in zich draagt waarvoor men zich tot een ander wendt. We moeten *dealers van het woord*²⁰ worden. Iets van de noodlottige oplossing waarvan de verslaafde zich bedient, dient *gesymptomatiseerd* te geraken, dat betekent: voorbij de universele verklaringen — het product zou verslavend zijn, het waren slechte vrienden waarmee men in contact kwam — dient er ingezet te worden op een singuliere ontdekkingstocht.

Niet dat we standaardoplossingen hanteren, maar het verbaast dat de vraag “wat doet dat middel eigenlijk met je?” — waarmee men uitnodigt tot iets particuliers — weinig weerklank vindt binnen de zorg. Zou het kunnen dat de

hulpverlening deze vraag verwaarloost omdat ze weinig weet aan te vangen met het antwoord erop? In tegenstelling tot deze uitnodiging tot iets specifiek, vinden we binnen het populaire discours omtrent verslaving eerder veralgemeningen terug, zoals “van cannabis word je psychotisch”, “heroïne spuiten is de laatste etappe”, “ontwennen legt de gevoelens bloot”, enzovoort. De waarde van dergelijke uitspraken valt in geen geval af te leiden uit de inhoud van wat er beweerd wordt, dan wel uit hun functie als benoeringen: wie gebruikt ze, wanneer, waarom?

Binnen de behandeling krijgen we het subject idealiter zover dat er een andere, talige partner dan de verslavende substantie omarmd wordt: “wanneer er wat verlies aan genot vastgesteld kan worden, wanneer de drugs hun miraculeuze laagje vernis van “artificieel paradijs” kwijtspelen, kan er een transitionele ruimte ontstaan, op voorwaarde dat het subject gevonden heeft wat het zich daarvoor niet kon verschaffen: een overdracht binnen de taal. De taal is een instelling die ons niet zal verraden, er altijd zal zijn, voorbij de carrousel van personen en objecten die onze huidige maatschappij kenmerken”.²¹ Betekent dit dat elke verslaafde in analyse en aan het spreken moet gaan? Uiteraard niet. Een talige oplossing impliceert een andere omgang met het reële, een andere symbolico-imaginaire afboording van het reële die geval per geval uitgedokterd moet worden.²²

De functie van de instelling, de situatie in de verslavingszorg

De verslaafde heeft soms nood aan een opname, om op adem te komen en afstand te nemen van de destructie. De psychoanalyticus respecteert en promoot deze keuze (meestal). Wanneer het nodig is zal hij zelfs colloqueren. Maar... hij neemt er geen vrede mee: niemand is ooit verlost geraakt van de verslaving door te stoppen met drugs. Zolang er geen andere, meer metaforische manieren uitgevonden werden om

18 Aucremanne, J.-L., Josson, J.-M., Page, N. (2023[2003]). De toxicomanie gedacht vanuit de psychose. In *via LACAN* 8, 106.

19 Ingouf, J. (2023). Zie pagina 25 van dit nummer.

20 Miller, J.-A. (2023[1989]). La drogue de la parole. In *Accès* 15, Bulletin de l'ACF Val de Loire, Bretagne, 21.

21 Vigano, C. (2002). Le médicament, la drogue. In *Qui sont vos analystes?*, samengesteld door Miller, J.-A., Éd. Du Seuil, Paris, 212.

22 Zenoni, A. (2009). La passage à l'acte nous concerne. In *L'autre pratique clinique. Psychanalyse et institution thérapeutique*. Ed. Érès, Toulouse, 298-308.

weerwerk te bieden aan het reële, kennen we het lot van de zogenaamde goede resultaten “tijdens de therapie”: deze zullen als sneeuw voor de zon verdwijnen. Goede resultaten hebben niets te maken met “clean zijn”, wel met de positie van het subject en de mate waarin er talige oplossingen verschenen ten aanzien van het reële.²³

Iedereen die in analyse is kent de (therapeutische) momenten waarop er *iets van het genot opgegeven/opgeheven kan worden*. Het is daarop dat er ingezet wordt: onze instelling moet ruimte bieden om iets van het genot te kunnen lossen, of om er op zijn minst creatievere oplossingen rond uit te vinden.

Hoestel de psychoanalyticus zich op tegenover het aanbod van de verslavingszorg? Wat ons betreft *pragmatisch*. Zo zijn er AA-groepen, ontwenningprogramma's, therapeutische gemeenschappen, substitutietherapie, enz. Het lijkt me belangrijk dat we de werking ervan, opnieuw geval per geval, trachten te begrijpen: het zijn werkingen die grof geschetst via de meesterbetekenaar, de identificatie aan een weten (cf. psycho-educatie) en het object a werken²⁴. Enige bescheidenheid ten aanzien van de behandeling van de verslaving is op zijn plaats, en binnen het opzet van deze tekst lijkt de vraag “*waarom werkt dit (niet) voor dit subject?*» me belangrijker dan de mogelijke kritiek op bepaalde facetten van drughulp.²⁵

Toegepaste psychoanalyse op een crisisdienst voor toxicomanie

Tot slot: hoe kijken we vanuit de analytische ethiek naar bijvoorbeeld het werk dat kan gebeuren binnen een crisisdienst voor verslaving? Als de inzet van een behandeling er voor de analyticus uit bestaat iets van het singuliere genot te raken waarop de verslaving een antwoord vormt, wat baat een korte opname dan?

Eerst en vooral wordt een leven soms gered via deze korte opname. We voorzien in een vorm van volksgezondheid²⁶, net zoals substitutiebehandelingen dat doen: in gebieden waar deze niet beschikbaar zijn, sterven meer mensen aan de gevolgen van de verslaving. Een crisisdienst is er eerst en vooral om te vermijden dat een passage-à-l'acte een fatale afloop zou kennen²⁷. De patiënt wordt er opgevangen, er wordt een eerste ruimte, asiel en afstand geboden ten aanzien van het verslavende object. Het is aan de verlaafde om deze nieuwe afstand te onderzoeken. De patiënt wordt de spreekwoordelijke hand uit het Japanse voorbeeldje van de *hikikomori* gereikt. We gaan geen gesprekken verplichten, wat niet impliceert dat er nooit eens op een deur geklopt zou worden; het betekent evenmin dat er tijdens een gesprek nooit eens doorgevraagd zou worden.

Maar geen van deze interventies, hun intensiteit, hun indicatie, kunnen berekend worden. De klinische intuïtie zal bepalen of en hoe er analytisch gewerkt zal worden. Het is enkel zo dat iets van de verslaving gesymptomatiseerd kan geraken, dat iemand begint te lezen dat die zogenaamd stompzinnige herhaling een doel dient, en... dat er dus op een ander domein orde op zaken gebracht moet worden om ooit minder destructief, of niet meer te moeten gebruiken. De opvang en verzorging die schadebeperkend aangeboden worden, kunnen met andere woorden aangevuld worden met een analytische visie.

Na of tijdens de crisis bestaat onze taak eruit het kantelpunt te lezen — Waarom komt iemand die bijvoorbeeld al 15 jaar gebruikt net nu langs? Waarom werkt het gebruik niet meer? (En klopt het wel dat de drugs niet meer werken? Drugs werken toch altijd? Misschien is het eerder het lichaam dat niet langer ontvankelijk — want uitgeput — is voor wat de drugs te bieden hadden?) Deze leesdiscipline vormt de inzet van het teamwerk, net zoals het de inzet vormt van de ontmoeting met de patiënt. Het team tracht een puzzel te leggen, de stukjes worden aangebracht door de patiënt, zijn omgeving, zijn “dossier”, alleen is er geen na te bootsen

23 *Ibid.*

24 Naparstek, F. (2023). O.c.

25 Zoals bijvoorbeeld het weinig gedifferentieerde residentiële aanbod in Vlaanderen dat voornamelijk gedrags-én groepsgericht werkt — het ontbreekt ons, enkele uitzonderingen niet ten na gesproken, aan residentiële instellingen die de idee van *harm reduction* omarmen.

26 Jacques, J.-P. (2004). Santé publique, au cas par cas? In *La revue nouvelle* 8, 50-65.

27 Josson, J.-M. (2019[2012]). O.c., 977-978.

afbeelding. Je weet nooit op voorhand wat het traject zal zijn.

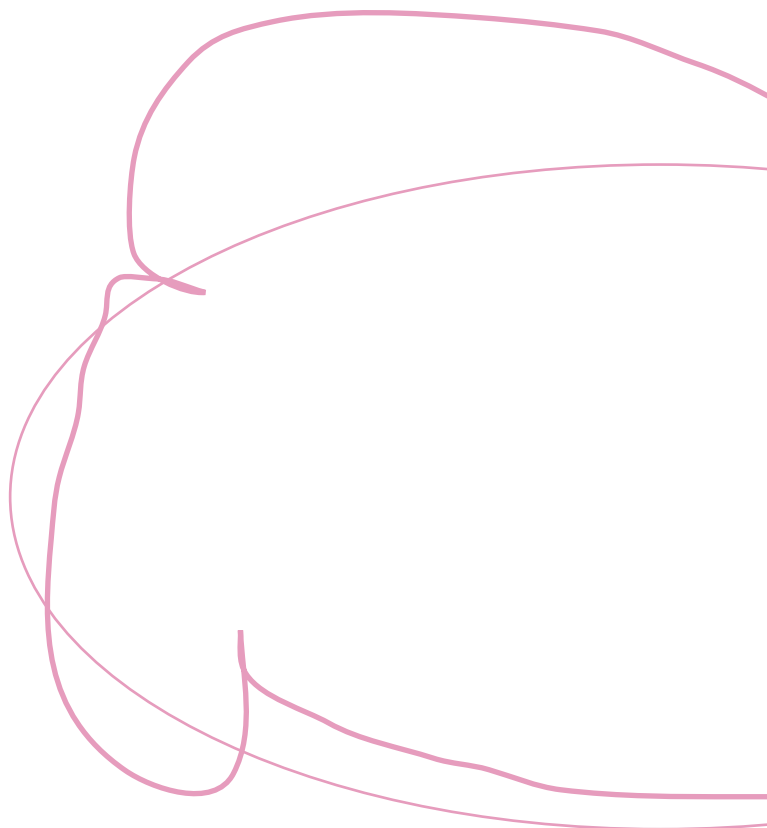
En, ook niet onbelangrijk: de patiënt blijft welkom op de crisisdienst, 20 keer indien nodig. We maken onszelf via de overdracht tot een adres, tot een symbolische plaats die voorbij het beperkte aantal dagen dat iemand er verblijft, blijft bestaan — hopelijk op een positieve wijze, zodat de zoektocht, het werk, er tijdens een volgende episode desgewenst verder gezet kan worden.²⁸ De link met onze dienst mag er gerust één voor het leven zijn. We blijven beschikbaar. De patiënt verlaat het ziekenhuis maar de ontmoetingen die hij er gedaan heeft blijven (symbolisch) bestaan. Dit adres, zo vernemen we, werkt ook wanneer we door sommige patiënten opgebeld worden, wanneer men op onze wachtlijst staat en weet dat er binnenkort een bed vrij zal komen; mensen getuigen over het belang van deze beschik- en bereikbaarheid. Men kan dit als een basaal gegeven binnen de hulpverlening beschouwen... maar dat is het anno 2023 jammer genoeg niet meer. Probeert u zich maar eens aan te melden voor een opname in een psychiatrisch ziekenhuis. Reeds aan de telefoon heeft het eerder iets van een hordenparcours, klaar om u uit te sluiten. Ook hier maakt de *harm reduction* visie een opmerkelijk verschil.

“Ontwennen”, in de enge zin van het woord, dient als opdracht van een crisisdienst gerelativeerd te worden.²⁹ Uiteraard steunen en bewaken we via medische interventies en parameters de veiligheid en het comfort van de patiënt. Ons medisch team is in alle bescheidenheid uniek in zijn soort aangezien het de protocollen beheerst om het lichaam doorheen de meest ernstige ontwenningen te loodsen. Dat herstel van het lichaam is belangrijk, het vormt een uitgangspunt, een startpunt, echter steeds in de wetenschap dat het lichaam waarvan de parameters opgevolgd worden aan de hand van medische apparatuur... niet het lichaam is dat slaaf van genot werd.

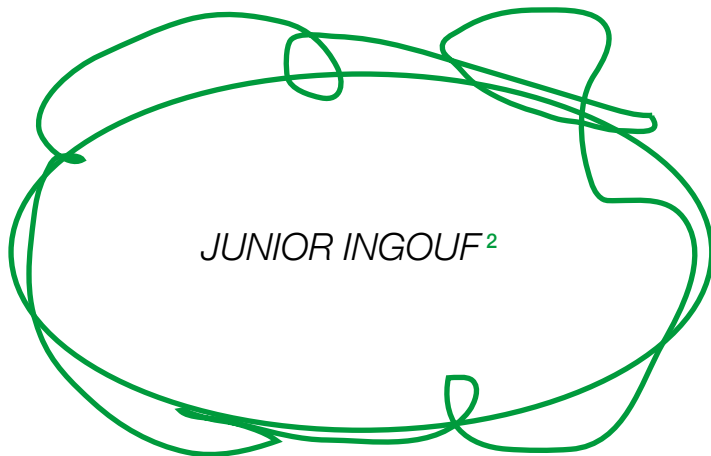
Het is dat andere, verslaafde lichaam, het libidineuze lichaam, het lichaam dat op een specifieke wijze geniet, dat verwoord moet worden, dat de weg naar een mogelijke uitweg laat horen.

28 Biagi-Chai, F. (2020). *Traverser les murs*. Éd. Imago, Paris, 157-158.

29 Deffieux, J.-P. (2016). Addictions et humeurs. https://www.lacan-universite.fr/wp-content/uploads/2016/12/3_JPDeffieux.pdf

FUNCTIES VAN DE VERSLAVING¹

Object en subject van de verslaving

De kliniek van de verslavingen is in ongeziene opmars. Gestuwd door de twee discours die de hypermoderniteit kenmerken – het kapitalisme en de wetenschap – merken we in onze praktijk een steeds groeiende diversifiëring van nieuwe verslavende middelen en aan-gadgets-gebonden praktijken³ op. Parallel aan deze expansie, getuigen ook de wetenschappen van een ongekende accumulatie aan kennis over hoe deze nieuwe en oude verslavingen lijken in te werken op het lichaam. Opvallend bij dat wetenschappelijk dispositief, is dat het fenomeen van de verslaving overwegend wordt beschouwd vanuit het object: het middel, de ontwenning ervan, de substitutiebehandeling. De werking van al die verslavende objecten zou dan terug te voeren zijn op gelijkaardige, onderliggende hersenmechanismen (afhankelijkheid, tolerantie...) die verondersteld worden universeel te zijn. Deze exclusief-objectiverende benadering gaat ervan uit dat elke verslaafde – in lacaniaanse termen – lijdt aan eenzelfde gedesorganiseerde *jouissance*, en gedetermineerd wordt door eenzelfde weten in het reële. Dit, terwijl de klinische ervaring net grote verschillen aantoonde tussen verslaafden, of ze nu hetzelfde object gebruiken of niet. Zo zweert de ene druggebruiker bij zijn *favorite poison* en hervalt hij telkens weer opnieuw, terwijl de andere alles neemt wat hij in handen krijgt en plots, van dag op dag, volledig lijkt te stoppen. Zo kiest ook elke gameverslaafde uit een hele reeks aan mogelijkheden specifiek zijn “ding”, of plakt hij, in contrast met zijn collega, vooral op welbepaalde periodes in het leven aan zijn scherm.

Om rekenschap te geven van al deze verschillen en meer, zijn we genoodzaakt om – voorbij een focus op het object – in te zetten op een oriëntatie die vertrekt vanuit het subject. Dat brengt ons bij de lacaniaanse psychoanalyse. Binnen deze oriëntatie wordt verslaving niet

¹ Bijdrage voor het Atelier Lacaniaanse Kliniek (“Verslavingen, bevrijd van verbod, slaaf van genot”), op 23 november 2023 te Antwerpen, georganiseerd door de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*.

² Lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*. junior. ingouf@gmail.com

³ Denk in lijn met het jaarthema van de NLS - Kliniek van de blik - maar aan de vele verslavingen van het scherm (gamen, pornografie, social media, online shopping, internet...) die allen slechts denkbaar zijn door de hedendaagse proliferatie aan gadgets (smartphones, tablets, PC's, VR-brillen, smartwatches...), elk van hen gericht op het voortdurend voeden van de scopische pulsie.

langer gedefinieerd vanuit de schadelijkheid van het middel, de frequentie van het verslavend gedrag (...) dan wel vanuit de “functies” die ze heeft binnen een bredere, subjectieve organisatie. In principe moeten we stellen dat een lacaniaanse benadering van verslaving vertrekt van een dubbele diagnostiek: ze traceert de particuliere structuur van het subject (neurose, psychose, perversie)⁴ en situeert daarbinnen de singuliere functie(s) van zijn gebruik. Zo’n diagnostiek dient geval per geval te gebeuren, alvorens tot de juiste interventie over te kunnen gaan. Zo kan een te snelle ontwenningsskuur in de psychose bijvoorbeeld een echte ravage zijn, indien men over het hoofd ziet dat de verslaving misschien het enige vaste punt is dat het kaartenhuisje samenhoudt, hoe precair ook. Alle therapeutische idealen dus even opzijgezet, wat zijn nu de functies van de verslaving?

Verslaving, wat toelaat het huwelijk met de fallus te verbreken...

Wat betreft de functies van de verslaving zijn de referenties in Lacans onderwijs – op enkele zinnestjes na – eerder beperkt. Binnen de context van deze tekst, had ik me graag toegespitst op één formule die hij ons toch aanreikt, en die mij bijzonder instructief leek. Zo stelt Lacan, tijdens de *Journées des Cartels* van de School in 1975,⁵ het volgende: “*la drogue [...] c’est ce qui permet de rompre le mariage avec le petit-pipi*”.⁶ Wij zeggen: het is wat toelaat om het huwelijk met de fallus te verbreken. Een waardevolle aanwijzing, die een aantal implicaties heeft.

Eerst en vooral sta ik even stil bij wat impliciet is in deze formule. Het “verbreken” van het huwelijk met de fallus, veronderstelt immers een reeds “voltrokken” zijn van dit huwelijk in een eerste tijd. Een veronderstelling die de reikwijdte van deze formule meteen drastisch inperkt in zoverre ze – strikt genomen – een neurotische structuur impliceert. Wat is het drama van dit neurotische huwelijk dan? Om te beginnen,

dat het om een vaderlijk gearrangeerd huwelijk gaat. De Naam-van-de-Vader “eist” namelijk van het subject dat hij een stuk van zijn genot afstaat (castratie), dat vervolgens in de vorm van een verloren object fantasmatisch bij de Ander wordt geplaatst. Daar functioneert het als oorzaak van verlangen, waar de fallus het symbool van vormt. Dat betekent natuurlijk niet dat de neuroticus niet langer geniet. Wel dat hij vanaf dan slechts toegang heeft tot een veel beperktere, fallische *jouissance*, met andere woorden een seksueel genot dat steeds via de Ander moet passeren en dus geënt wordt op de vele angsten en belemmeringen van het verlangen.⁷ Blijkt dat het huwelijk met de fallus dus niet alleen gearrangeerd is, het levert ook nog eens een bijzonder magere bruidsschat op.

Wat doet de moderne neuroticus dan, die regelmatig drinkt of zich behelpt van andere middelen? Hij verzaakt aan deze bruidsschat door een ander soort genot op te zoeken, een genot dat niet langer seksueel is, de Ander buitensluit, in zoverre het gekoppeld wordt aan direct-toegankelijke objecten van meer-aan-genieten. Een *Autre Jouissance*, in lacaniaanse termen. Hier vormt de fallus niet langer een limiet. Het subject omzeilt namelijk zijn castratie, en daarmee de problematische dimensie van het verlangen, om zo een solitair genot te viseren zonder grenzen (met alle gevaren van dien, gezien we het hebben over uitersten).

In de praktijk komt het er dan op neer na te gaan aan welke elementen uit de bruidsschat het subject nu “precies” tracht te verzaken. In het beste geval intrigeert hem dat een beetje om van zijn verslaving een symptoom te maken, symptoom waarvan Lacan in *Seminarie XXII: RSI* stelt dat “men er eerst nog in moet geloven [y

4 De perversie laten we binnen de context van deze tekst buiten beschouwing.

5 Lacan, J. (1976 [1975]). Culture aux Journées d’études des Cartels. In: *Lettre de L’École freudienne de Paris*, 18, 268-270.

6 De *petit-pipi* is een verwijzing naar de *Wiwimacher* of het piemeltje van de kleine Hans.

7 Zo “geniet” de hysterica bijvoorbeeld van het feit dat de Ander tegen haar spreekt (object stem) of dingen geeft (object borst), in zoverre beide indicatie zijn dat ze verlangd wordt. Dat verlangen is echter niet gegarandeerd - angst, paniek - dus moet ze de aanwezigheid ervan voortdurend verifiëren, hetzij in haar gebruikelijke stijl, hetzij via symptomen. Zo geniet ook de dwangneuroticus wanneer de Ander zijn prestaties ziet (object blik) of wanneer hij zich gevraagd voelt (object stront). Er is echter geen garantie dat hij aan de verwachtingen zal beantwoorden, dat hij de gevraagde prestaties zal kunnen verwezenlijken - angst, paniek - dus moet hij het verlangen daarachter wat mortificeren, hetzij via zijn gebruikelijke stijl, hetzij via symptomen.

croire] opdat er symptoom kan zijn.”⁸ Men dient met andere woorden te geloven dat het om een te ontcijferen fenomeen gaat, een symptoom waarin iets te lezen valt – een causaliteit, een betekenis – waarbij de analyticus de eerste is om erin te geloven. Het is dan nog maar de vraag of het subject ermee instemt dat dit hem wordt opgelegd: hij was al verslaafd, en nu moet hij daarbovenop ook nog eens een symptoom krijgen, door uw toedoen!⁹

Rest ons misschien nog de vraag of elke verslaving in de neurose daadwerkelijk een “breken” met de fallus impliceert. Denk daarbij aan fenomenen zoals klassen alcoholisme, het drinken ter bekrachtiging van mannelijke (of andere) waarden (...) waarbij het gebruik eerder gemotiveerd lijkt vanuit de identificatie met een ideaal en dus toelaat een *jouissance* te bekomen die net in functie staat van de fallus. Een verslaving “ter ondersteuning” van het huwelijk met de fallus dus, maar dan wel zonder enige garantie dat de fallische limiet ook blijft standhouden.

...of verslaving, wat toelaat het genot te lokaliseren

Wat dan met het psychotische subject? Verschilt dit in wezen zo sterk van de verslaafde neuroticus? Het discours van de drugsverslaafde vertoont immers, door de farmacologische effecten van het langdurige gebruik, grote gelijkenissen met dat van de psychoticus: het heeft dezelfde vorm, dezelfde kleur, er wordt gesproken over gelijkaardige fenomenen. Men zou kunnen zeggen dat er een soort van *pousse-à-la-psychose* plaatsvindt in de verslaving, wat allerminst bevorderlijk is voor onze differentiaaldiagnostiek. Deze verwarring wordt bovendien nog eens versterkt door een aantal courante fenomenen eigen aan de hypermoderniteit: de holofrasische verdichting

van S_1 - S_2 ,¹⁰ de mentale debiliteit,¹¹ het veelvuldig gebruik van gadgets.¹² Toch blijft het essentieel voor de clinicus om de onderliggende structuur in deze fenomenen te onderscheiden, gezien de oriëntatie van de kuur ervan afhankelijk is.¹³

Wat dat betreft, ligt het voor de psychoticus in structurele zin iets gecompliceerder. Doordat de vaderfunctie voor hem niet operationeel is (P_o), wordt het subject niet voorzien van de grenzen (castratie, verlangen) die een fallisch huwelijk met zich meebrengt (ϕ_o). Bijgevolg stelt de vraag van het genot zich op een heel andere manier: de *Autre jouissance* vormt er net het vertrekpunt en het subject wordt er voortdurend door bestookt. Of het zich nu situeert in zijn schizofrene lichaam, of komt vanuit een achtervolgende Ander; of het nu samenvalt met zijn melancholische ik, of op hol slaat in een manische ont koppeling... het genot dient zich voor de psychoticus aan als een grenzeloos excès.

Lacans breukformule lijkt hier inderdaad veel minder van toepassing, gezien de breuk er in de psychose reeds van in het begin is. Bijgevolg krijgen de verslavingen uit deze kliniek dikwijls heel andere functies dan bij de neurose. In vele gevallen verschijnt het middel net om iets van dat ontworpen genot te lokaliseren of te limiteren. Wanneer de *jouissance* het lichaam bijvoorbeeld terroriseert met hallucinaties, verward doet raken in een impulsiviteit, of zich vertaalt in een melancholische pijn van afval te zijn, kan het middel iets pacificeren of verdoven. In gevallen waar de *jouissance* het lichaam stil doet vallen,

8 Lacan, J. (niet gepubliceerd [1974-1975]). *Le Séminaire, livre XXII, “R.S.I.”*. Les van 21 januari 1975.

9 Miller, J.-A. (niet gepubliceerd [1996-1997]). *L’orientation lacanienne. L’Autre qui n’existe pas et ses Comités d’éthique*. Les van 2 april 1997.

10 Denk bijvoorbeeld aan de vele nieuwe vormen van fundamentalisme (religieus, woke, etc.), die vaak niet zozeer getuigen van een terugkeer naar klassiek geloof, dan wel van een verzuchting naar absolute zekerheden - wat soms doet denken aan de waan in de paranoia.

11 Denk bijvoorbeeld aan het dwalen van vele jongeren die hun weg niet langer vinden in de discours van de traditie - wat soms doet denken aan het *hors-discours* staan van de psychoticus.

12 Denk bijvoorbeeld aan de vele hoog- en laagtechnologise objecten waar een aantal van onze patiënten niet meer zonder kunnen - wat soms doet denken aan de stabiliserende objecten in de schizofrenie.

13 Sidon, P. (2014). *L’addiction ou le désir. Addicta*. Geraadpleegd op 23 november 2023. Van <https://addicta.org/2014/02/10/laddiction-ou-le-desir/>

of het subject voor een existentiële leegte komt te staan, kan het gebruik opnieuw voor excitatie zorgen en zo een levensritme herstellen.

De verslaving kan evengoed een behandeling vormen voor een te dichte, genietende Ander die het subject – vanuit een kwaadaardigheid, een ziekelijke liefde, een moederlijke bemoeizucht – achtervolgt, of net laat vallen. Het middel verschijnt dan als een reële poging om een separatie door te voeren, een “reëlisatie” van de separatie, in zoverre die niet symbolisch door de vaderfunctie werd tot stand gebracht.

Evengoed kan de verslaving het subject van bepaalde identificaties voorzien, of dat nu gaat om suppleties, imaginaire identificaties, of bepaalde benoeringen die het vraagstuk van het seksuele op een afstand houden. Bijvoorbeeld het algekende “ik ben een junk” of “ik ben een gameaddict”, waarbij we telkens moeten nagaan, geval per geval, waarvoor deze identiteit, deze verdediging, nu precies een alternatief vormt.¹⁴

Ten slotte mogen we ook de precaire relaties met anderen die de verslaving mogelijk maakt niet uit het oog verliezen. Deze biedt in de psychose soms een minimale sociale band – we drinken samen, we gaan naar raves, we houden LAN-parties of vinden elkaar in de chemsex scene – net op het punt dat ze van vele andere banden – familie, werk, sociale relaties als dusdanig – volledig afgesneden zijn. Ze vinden bij anderen een steun, of een vorm van alteriteit, die voor hen dragelijker is omdat ze gemedieerd wordt door het verslavend object als derde punt.

Het gaat er natuurlijk niet om de verslaving in de psychose te verheerlijken. We erkennen dat het gebruik zijn functies heeft, maar we erkennen evengoed dat het statuut ervan soms drastisch kan wijzigen (hetzelfde geldt overigens voor de verslaafde neuroticus). Wanneer het gebruik kantelt richting een ravage die de sociale band of het leven zelf op de helling zet, dient het dan ook beschouwd te worden als een *passage-à-l'acte*. Zo'n situatie eist een tussenkomst, een interventie, een begrenzing waarbij het

misschien niet zozeer kwestie is van het gebruik zelf te viseren, dan wel de doodsdrift die erin aan het werk is.¹⁵

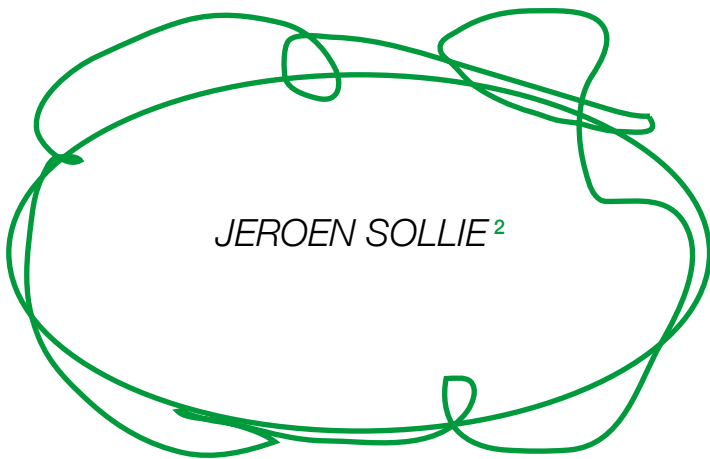
Conclusie

Bij wijze van conclusie kunnen we stellen dat de verslaving, met al haar singuliere functies, op zich dus reeds een behandeling vormt voor wat zich bij het subject aandient als ondraaglijk en reëel. Noch die functies, noch de specificiteit van dat reële, zijn de clinicus a priori gegeven: ze komen niet voort uit een wetenschappelijke kennis die de therapeutische ontmoeting voorafgaat, ze kunnen niet worden afgeleid uit de zogenaamde eigenschappen van het object. Alcohol, drugs of andere verslavende praktijken produceren op zich geen weten over hun effecten. Slechts het subject kan hierover iets articuleren... op voorwaarde natuurlijk dat er naar hem geluisterd wordt, dat de klinische details van zijn spreken, handelen en denken niet gereduceerd worden tot een of andere generieke stoorniscategorie die elk verschil uitwist. Daaruit volgt dat de behandeling van de verslaving evenmin om een a priori kan gaan: in het beste geval ligt ze in lijn met deze functies, legt ze met andere woorden de klemtoon op waar het gebruik in eerste instantie reeds een antwoord op vormde. We hebben daarbij geen andere keuze dan die van een voorzichtige houding aan te nemen. Soms is het inderdaad een kwestie van respecteren, vervangen of afboorden, eerder dan van onthouden.

14 Aucremanne, J.-L., Jossion, J.-M., Page, N. (2003). Penser la toxicomanie à partir de la psychose. *Mental* 12, 65-74. Vertaald in *via LACAN* 9.

15 Jossion, J.-M. (2012). La fonction de la drogue. *Accès. Bulletin de l'Association de la Cause freudienne* 3, 45-59. Vertaald in *Psychoanalytische Perspectieven* 37/4.

VRIJ VAN VERBOD, SLAAF VAN GENOT? ¹

JEROEN SOLLIE²

Het genoten verbod

Klassiek freudiaans gezien valt genot te situeren binnen het register van zijn tegenhanger, het verbod. De meesten van jullie kennen het oedipuscomplex wel, en het incestverbod dat daaruit voortkomt, de blauwdruk van alle latere vormen van verbod. Op zijn minst één vorm van lust, die zich situeert tussen moeder en kind, wordt het kind verboden, ontnomen, in de naam van de vader. Dit laat het kind toe zich te socialiseren in de gemeenschap. Dit doet het uiteraard niet zomaar, maar wel in ruil voor een stukje genot dat het kan recupereren, in combinatie met een verlangen naar een absoluut genot dat vanaf dat moment altijd een verlangen zal blijven.

Hoe begrijpen we dat in de concrete dagelijkse realiteit? De volgende grap kan iets ophelderen over dat kleine stukje gerecupereerd genot:

Een nonnetje zit op de drempel van een café. Een man passeert en spreekt het nonnetje aan: “Je zit hierbuiten te verkleumen in de kou, zou je niet even naar binnen gaan?” “Meneer, met alle respect, maar dat kan ik toch niet maken?”, zegt het nonnetje. Uit compassie insisteert de man: “Voor één keer zal het toch wel oké zijn, zeker, het vriest dat het kraakt!” Het nonnetje weigert, maar de man insisteert nog een keer. “Goed”, zegt het nonnetje, “voor één keertje dan.”

Ze treden het café binnen waarop het nonnetje zegt: “Laten we in een donker hoekje gaan zitten, dan ziet niemand ons.” Dat doen ze. “Wil je iets drinken?”, vraagt de man. “Maar meneer, dat kan allemaal niet zomaar hoor”, zegt het nonnetje. “Och kom, het is op mijn kosten”, zegt de man. Het nonnetje bedankt de man vriendelijk, maar hij dringt aan. “Goed”, zegt het nonnetje, “voor één keertje dan, doe mij maar een vanillejenever”. Aan de bar zegt de man “graag een koffie en een vanillejenever alsjeblieft”. “Vanillejenever?”, zegt de barman, “Zit die non hier nu alweer?”

Elk discours dat een gemeenschap vormt, een ideologie, is gestructureerd volgens het buitensluiten, het ontnemen van op zijn minst één vorm van genot, een verbod. De Nederlandse cabaretier Hans Teeuwen definieerde bijvoorbeeld religie ooit als “allemaal samen dingen *niet* eten”. De keerzijde hiervan is echter een heimelijk gedeeld genot dat vaak

¹ Bijdrage voor het Atelier Lacaniaanse Kliniek (“Verslavingen, bevrijd van verbod, slaaf van genot”), op 23 november 2023 te Antwerpen, georganiseerd door de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*.

² Klinisch psycholoog

veel meer de regel is dan men officieel kan toegeven. De grap is dat het nonnetje inderdaad niet enkel uitzonderlijk eens geniet terwijl dat formeel eigenlijk verboden is, “voor één keertje dan”. Het is nog meer, het is exact het verbod zelf dat haar toelaat om haar lustscenario keer op keer te herhalen, weliswaar niet zonder listige verdraaiingen: “Zit die non hier nu alweer?” Verbod is medeplichtig aan het genot zelf. De punchline van de mop ontsluit dat wat een uitzondering op de regel leek, in wezen de onofficiële gang van zaken blijkt te zijn.

De onderwerping aan een discours of ideologie, die bepaalde vormen van genot verbiedt, blijkt in feite net een paradoxaal en heimelijk genot mogelijk te maken. Over de katholieke kerk zullen we niet verder uitweiden.

De these luidt dus als volgt: genot en verbod zijn eigenlijk medeplichtig. Precies dit maakt onderwerping zelf mogelijk. Er is geen fysieke macht voor nodig. Een heimelijk genot zorgt ervoor dat subjecten verleid worden in de toverspreuk van ideologie. Omgekeerd toont het aan dat bevrijding gepaard gaat met het opgeven van een gekoesterd stukje genot.

Het heerlijke genot van de slaaf

Deze zomer werd in Pompeï, waar 2000 jaar geleden de Vesuvius uitbarstte die de stad bedekte met lava, een kamer opgegraven die door slaven werd bewoond en nog goed intact was. “Er stonden twee bedden, waarvan slechts één met een matras, twee kleine kasten en een reeks urnen en keramische potten, waarin de overblijfselen van twee muizen en een rat werden gevonden,”³ het menu van die dag. Eén zaak viel de archeologen meteen op: geen enkel spoor werd gevonden van sloten, kettingen, traliewerk of grendels. Gabriel Zuchtriegel, de directeur van het Archeologisch Park van Pompeï, concludeert: “Het lijkt erop dat controle vooral werd uitgeoefend door de interne organisatie van de slavernij, in plaats van door fysieke barrières en beperkingen”.⁴

Deze interne organisatie van slavernij, begrijpt Lacan in termen van het paradoxale genot van de slaaf, de zogenaamde *plus-de-jouir* van de slaaf, beroep doend op Marx' concept van meerwaarde, *plus-value*. Het meer-aan-genieten van de slaaf is een paradoxaal genot in die zin dat de slaaf geniet van de fantasie van de dood van zijn meester. Dit zou zijn eigen vrijheid betekenen, een vervolmaking, het wegvallen van alle obstakels, weerspiegeld in zijn beeld van de meester. Tegelijkertijd, en hierin is het fantasma van de slaaf een listig scenario, wil hij zich niet werkelijk bevrijden. Want wat als bevrijding helemaal niet dat volmaakte leven zou opleveren?

Slechts door het uitstellen van dit moment of door het obstakel dat hij of zij zichzelf oplegt om tot de act van bevrijding over te gaan, kan het genot van het vrije individu als verlangenswaardig blijven bestaan. Het gaat dan om een volmaakt genot, een genot dat de eisen van het verlangen volledig zou kunnen opheffen. Doordat het de slaaf ontnomen is, kan hij er virtueel van genieten.

De slaaf moet zich bovendien in zekere zin onbewust zijn van de listigheid van zijn eigen fantasma. Hij moet ergens onbewust wel een weten hebben over het verschil tussen zijn fantasma en het reële, over het gegeven dat het genot van de meester eigenlijk niet meer is dan de beschikbaarheid van zijn eigen lichaam en dat het volmaakte genot een luchtspiegeling is. Met andere woorden, de vrije meester geniet wat van zijn vrije tijd. Het genot van de meester is subliem voor de slaaf, niet voor de meester. De slaaf weet dat ergens ook wel. Misschien geniet de slaaf wel meer dan de meester.⁵

5 Lacan, J. (2006 [1968-1969]). *Le Séminaire, livre XVI, D'un Autre à l'autre*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 115. “Als de meester zich van in het begin aan het risico heeft overgeleverd [om te sterven in de strijd van leven en dood], is het wel degelijk omdat hij het genot aan de ander overlaat. Het is zeer bijzonder dat dat niet klaar en duidelijk manifest zou zijn. Moet ik op dit moment wijzen op datgene waarover de hele antieke literatuur getuigt, met name dat slaaf zijn helemaal niet zo lastig was?” [vertaling Jeroen Sollié].

3 <https://www.theguardian.com/science/2023/aug/20/bedroom-used-by-slaves-found-by-archaeologists-near-pompeii>

4 *Ibid.*

Onmogelijk genot, genot van onmogelijkheid

Dit is wat binnen psychoanalyse een neurotisch complex wordt genoemd. Vandaag lijkt de situatie echter wat gekanteld. Tijdens de studentenrevolte van mei '68 weerklonk in de Parijse straten een algemeen verzet tegen deze zogenaamde hypocriete zelfinperking, met de boutade "on veut vivre sans temps mort, jouir sans entraves!". "We willen leven zonder dode tijd, genieten zonder beperkingen!" Het herwinnen van dat genot, dat hen ontnomen leek te zijn, vormde een eis die weerklinkt tot op vandaag.

Verslaving is vandaag dan ook alomtegenwoordig. Merkwaardig genoeg zitten we hier echter wel met een gelijkaardige term. In tegenstelling tot het Franse *addiction* of het Engelse *addiction*, ligt de etymologie van het woord "verslaving" in het Nederlands open en bloot: "zichzelf slaaf maken van". Ook de term "addiction" komt immers van het Latijnse *ad dicere*, "zeggen aan", wat gebruikt werd om, jawel, "toebehoren aan" uit te drukken, in termen van slavernij.⁶ Verslaving is een ziektebeeld van de individuele vrijheid, en dat is op zijn minst paradoxaal te noemen.

In 1972, na de kater van mei '68, legde Lacan de vinger op deze paradox: "Niets dwingt iemand om te genieten", stelt hij, "behalve het Boven-ik", de tirannieke kant van de wet, het obscene geweten.⁷ Waarom is dit obsceen? Is het niet net obsceen om genot te ontnemen, om het te verbieden? Het volmaakte genot is altijd al een verbod geweest dat eigenlijk een onmogelijk genot verbod. Daardoor maakte het genot mogelijk, waarvan de slaaf zich, zoals we reeds gezien hebben, onbewust was. Het listige fantasme van de slaaf was opgebouwd rond het onbewuste weten over de onmogelijkheid ervan, vandaar zijn geringe ambities.

Lacan benadrukt dat genot volgens Freud fundamenteel masochistisch was. Onmogelijk genot wordt genot in onmogelijkheid. Het obscene Boven-ik eist het volmaakte genot op en geniet op perverse manier van het onvermogen van het subject om dat volmaakte genot te bekomen. Er is niet zoiets als volmaakt genot, maar die afwezigheid doet wel "werkelijk bestaand genot" bestaan. Anders gezegd, *jouissance* is uiteindelijk een negativiteit, *plus-de-jouir* het positieve product van die afwezigheid, het gegeven dat het *niet* zo is dat er *geen* genot is.

De eis van de verslaafde viseert niettemin dat volmaakte, in tegenstelling tot de slaaf. Hij is in zekere zin slaaf van het bevel "jouis sans entraves!". Daarmee schakelt hij iets van dat onbewuste weten over die onmogelijkheid uit, alsook de listige dialectiek die dat weten met zich kan meebrengen. De verslaafde gaat voor de volledige bevrijding, zo lijkt wel, voor volledige separatie van de inperkingen van het symbolische, van de conventies, van het verbod, van de grote Ander.

Hoewel we in veel casussen van verslaving de functie van separatie van de Ander terugvonden, is separatie hier telkens slechts een tijdelijke separatie van de Ander *voor het subject*. We zouden zelfs kunnen stellen dat het subject, bij het ontwaken uit de roes, vaak niet minder, maar eerder meer afhankelijk is van de Ander dan voordien. De Ander is dan *voor het subject*, net meer almachtig, achtervolgend of beschimpend. Bevrijding is inderdaad ver te zoeken bij het subject dat verzwakt recht krabbelt en een beroep moet doen op de Ander, zijn geldstromen, op een dealer om het circuit te herbeginnen, of op een arts om zijn lichaam in leven te houden. De poging tot reële separatie moet zich wel telkens opnieuw herhalen als separatie die niet via het symbolische veld van het onbewuste weten kan worden voltrokken.

Werken met de lusteconomische crisis van verslaving

Dit is in zeer grove lijnen de maatschappelijke tendens in de kliniek sinds mei '68, de weg van neurose naar psychose. In neurose kan separatie nog door een dialectiek van het onbewuste een product zijn van een analyse. Maar in het geval

⁶ Rozaire, C., Guillou Landreat, M., Grall-Bronnec, M., Rocher, B. & Vénisse, J. (2009). Qu'est-ce que l'addiction? *Archives de politique criminelle*, 31, 9-23. <https://doi.org/10.3917/apc.031.0009>.

⁷ Lacan, J. (1975 [1972-1973]). *Le Séminaire, livre XX, Encore*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 10.

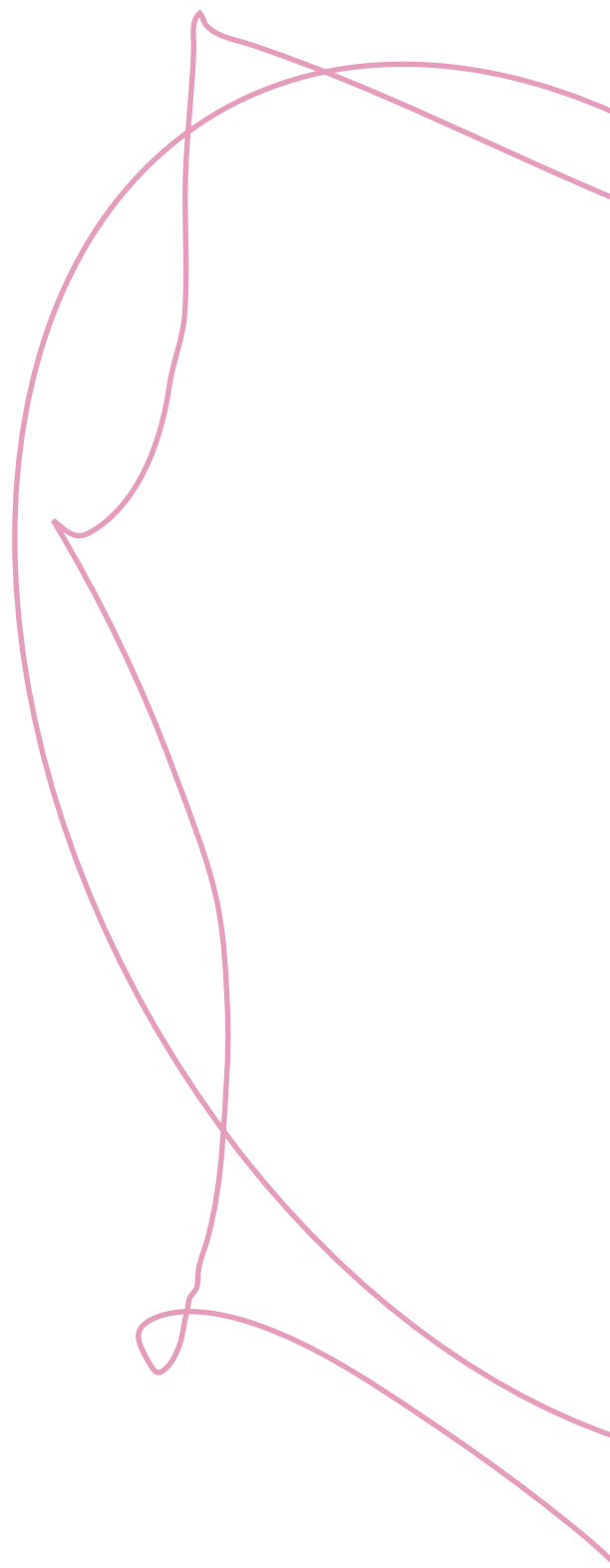
van psychose moeten andere oplossingen of manieren van werken gezocht worden.

Ter voorbereiding van deze avond lezen we een casus van een psychotische man met middelenafhankelijkheid. Daarin stelt Zenoni, als voorbeeld, dat dit subject te maken had met twee onmogelijkheden: de onmogelijkheid om zich niet te separeren van de Ander en de onmogelijkheid om zich er wel van te separeren, beide tegelijk.⁸ De impasse is dan weliswaar nagenoeg compleet, de kliniek is er één van vallen en opstaan.

De tijden van het verbod lijken dan wel voorbij, maar de impasses van het genot komen daarmee enkel nog meer bloot te liggen. Van het genot van de slaaf tot slaaf van genot. Er zijn interessante gelijkenissen maar ook verschillen tussen slavernij en verslaving. Deze laatste vormt alleszins een nieuwe uitdaging in onze conceptualisering van wat bevrijdend is en wat niet.

Wat vangt de psychoanalyse aan met deze complexe problematieken? Hoe maken we de lust-economische crisissen van de verslaving denkbaar en werkbaar? Wat is de ethiek van waaruit we met deze impasses aan de slag gaan? Dat zijn de vragen die we in ons kartel gesteld hebben. Daarvan leveren we vanavond het product.

8 Aucremanne, J.-L., Page, N., Jossion, J.-M. (2003). De toxicomanie gedacht vanuit de psychose. *Via LACAN* 8, 103-113, 113.

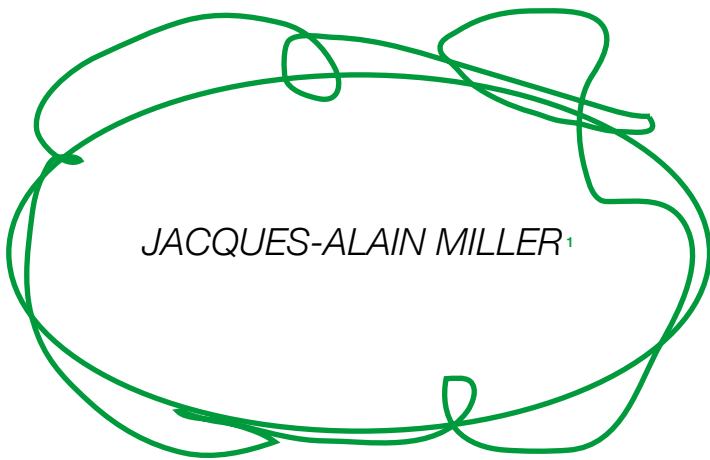
INTERVIEW MET JACQUES-ALAIN MILLER

***NU LACAN ER
NIET MEER IS,
IS DE WIND
GAAN LIGGEN***

Foto Cyril Zannettacci VU

NU LACAN ER NIET MEER IS, IS DE WIND GAAN LIGGEN

Interview Frédérique Roussel

Verschenen in de Franse krant
Libération op 2 maart 2023

Het is ondertussen tien jaar geleden sinds Jacques-Alain Miller nog eens een seminarie van Lacan publiceerde. Dat was Seminarie VI Het verlangen en zijn interpretatie (1958-1959), dat als enige van Lacans vijftwintig seminaries bij La Martinière verscheen. Vandaag keert Miller met Lacan terug naar zijn oorspronkelijke uitgever Le Seuil, met de publicatie van Seminarie XIV De logica van het fantasma (1966-1967). Miller legt uit wat de reikwijdte en actualiteit van dit seminarie is.

Hoe is de publicatie van de seminaries begonnen?

Lacan heeft altijd geweigerd om ze te publiceren. Leerlingen van hem hebben wel eens geprobeerd om ze samen te vatten, samen met hun eigen bedenksels. Ik zei tegen Lacan, toen die me erover aansprak: gewoon alles behouden, de uitgetikte tekst opschonen, zin per zin, woord per woord, en niets toevoegen, alleen titels plaatsen, onderdelen onderscheiden en belangrijke punten aanstippen. Lacan antwoordde toen als een analyticus, zijn woorden hebben me diep geraakt: “Bewijs het dan!” Ik koos voor *Seminarie XI*, het eerste dat ik zelf had bijgewoond, *De vier fundamentele concepten van de psychoanalyse* (1964), gepubliceerd bij Le Seuil in 1973. Mijn manier van werken beviel Lacan. En dus weigerde hij iedereen die ik aanbracht om dat verder te zetten. Uiteindelijk zei ik geërgerd: “Ik zal ze allemaal wel zelf doen.” Hij stond op, legde zijn hand op mijn schouder en vertrok zonder een woord. Ik besloot dan maar Seminarie I (1953-1954) en Seminarie XX (1972-1973, op dat moment het meest recente, te transcriberen.

Waar staat u vijftig jaar later, in deze race tegen de klok?

Nog zes te gaan, die wel al allemaal geredigeerd zijn. Als ik zou verdwijnen ligt alles klaar, ik ben er dus gerust in.

¹ Vertaling: Lieven Jonckheere en Christel Van den Eeden

Men heeft waarschijnlijk vaak druk op u uitgeoefend ...

Ik heb de tijd genomen om zelf psychoanalyses te doen, om dertig jaar les te geven en de *World Association of Psychoanalysis* op te richten. In het begin werd er inderdaad wel druk op mij uitgeoefend. Men wou dat ik dat snel afhaspelde. Maar dit keer heeft niemand me lastiggevallen. Er kan al zoveel gedaan worden met de zeventien reeds gepubliceerde seminaries.

Waarvan bent u vertrokken om ze te redigeren?

Van de uitgetikte teksten van een stenografie. Dat was waar Lacan zelf overbeschikte. In zijn praktijk, rue de Lille 5, stond een kastje vol met mappen. Lacan leende die niet graag uit. Gloria, zijn trouwe secretaresse, zei me dat ze hem ooit voor dat kastje had horen verzuchten: “Wie gaat zich hier ooit mee bezighouden?”

Waarom wordt Seminarie XIV gepubliceerd na Seminarie XVI en XVII?

Een fantasietje van mij. Dat is overigens altijd al zo geweest, ook bij leven van Lacan. Seminarie XIV is een soort atelier, Lacan volgt daarin meerdere lijnen tegelijk en het perspectief verschuift les na les. Maar het markeert ook een ommekeer, omdat Lacan hier een fundamenteel belang aan de logica begint te hechten. En ook omdat *Seminarie XIV De logica van het fantasma* een soort koppel vormt met *Seminarie XV De psychoanalytische act* – twee seminaries die me momenteel bijzonder interesseren. Seminarie XV zal dan ook volgend jaar verschijnen. Tussen die twee seminaries introduceerde Lacan de procedure van de passe, als verificatie van het eindevaneenanalyse. Daarrondhebbende laatste twee jaar heel wat debatten plaatsgevonden, in de *École de la Cause freudienne* én in de *World Association of Psychoanalysis*.

Het gebruik van wiskundige formules maakt Seminarie XIV moeilijk om lezen.

Inderdaad, maar dat zijn maar parodieën. Lacan had een soort wiskundige reflex. Een van zijn eigenaardigheden was dat hij Freuds belangrijkste concepten en ook die van hemzelf graag in formules goot, ‘mathemen’ noemde hij dat. In Seminarie XIV over de logica van het

fantasma moeten die wiskundige objecten niet alleen zijn denken illustreren, ze leiden en inspireren hem ook, het zijn middelen om iets uit te vinden. Lastig is inderdaad dat die symbolen afhankelijk van de context verschillende betekenissen krijgen, maar wel altijd binnen dezelfde structuur. In tegenstelling tot echte wiskundige symbolen zijn die van Lacan niet eenduidig. Het vraagt dan ook telkens opnieuw een grote inspanning om daar zijn weg in te vinden.

Wat is “de logica van het fantasma”?

Dat zal men in dit seminarie niet meteen leren. Lacan werkt daar vooral een dialectiek van de geslachtsdaad als act, als seksuele act uit. Hij worstelt om daarvan de formule te vinden. En met de hulp van godbetert de Gulden snede zal hij moeten besluiten dat hem dat niet lukt.

Wat bedoelt u?

Men heeft het over de ‘geslachtsdaad’. Maar is dat ook een act? Voor Lacan verandert een act het subject, een act haalt het subject uit zijn onbepaaldheid en verleent het een nieuwe identiteit. Aanvankelijk zal Lacan ook in de geslachtsdaad de hoedanigheid van act benadrukken. Dat betekent dat de geslachtsdaad de essentie van man zijn en vrouw zijn zou reveleren. Op dat moment zouden beiden ten volle zijn wat ze zijn. Maar tot ieders verbazing – ik was er toen bij – voert Lacan plots een koerswijziging door en roept hij uit: “Er is geen seksuele act!” Tegengesteld aan wat hij eerst dacht, moet hij besluiten dat de geslachtsdaad geen echte act is, hij verschaft vrouw en man niet hun essentie, ook al onderscheiden die zich op het niveau van de gameten en de chromosomen. In een ander seminarie stelt Lacan onomwonden dat er maar twee geslachten zijn, ook al zouden sommigen daar maar al te graag ook nog eens de inwoners van de Auvergnat aan toevoegen, met hun door beide geslachten gedeelde traditionele kleding! Maar dat is dus het reële in de zin van de biologie. Het reële in de zin van de psychoanalyse is iets anders, dat bestaat erin dat het vrouwelijke en het mannelijke op het niveau van het onbewuste nooit eenduidig kunnen worden gedefinieerd. De definities ervan worden immers vertroebeld door allerlei contingente en tegenstrijdige identificaties. Anders dan

bij de dieren is de partner niet gespecificeerd en houdt de copulatie altijd een mislukking in. De alledaagse ervaring van de seksualiteit, als verscheurd, schuldbeladen, grillig en soms ‘fluïde’ zoals men dat vandaag zou zeggen, wijst in geen enkel opzicht op iets dat equivalent is aan een onveranderlijke, inerte biologische binariteit. In Seminarie XIV onderstreept Lacan de “kloof” tussen man en vrouw.

Kan dit seminarie gebruikt worden om hedendaagse kwesties te benaderen?

Volgens mij wel. Wat ik net zei, vormt als het ware de mogelijkheidsvoorwaarde voor het trans fenomeen. Andere ideeën van Lacan, van waaruit het trans fenomeen te begrijpen valt, zijn het lichaam als eerste oppervlak waarop geschreven wordt, dat gemarkeerd wordt, waarin gekerfd wordt, en het fantasma van het verbrokkelde lichaam. Het sprekend wezen heeft inderdaad een fundamenteel verstoorde verhouding tot het eigen lichaam. Op dat vlak is er geen norm. Tussen subject en lichaam is er geen oorspronkelijke harmonie, maar een radicale discontinuïteit. Ik denk dan ook dat men om het trans fenomeen te conceptualiseren wel via Lacan moet passeren. In het gat dat het ontbreken van de seksuele act slaat, schieten de genders als paddenstoelen uit de grond.

Wat stelt u vast in uw praktijk?

Dat psychoanalytici de laatste drie of vier jaar redelijk wat subjecten zien die door een trans problematiek geplaagd worden, en die graag willen weten waar ze op dat punt aan toe zijn. *Trans als oplossing [La solution trans]*, een boek dat we net gepubliceerd hebben, bij Navarin, presenteert vijf trans casussen. In één geval is het subject tien jaar in analyse en kunnen we stap voor stap zijn weg naar de operatie volgen. Het belangrijkste daarbij is dat het parcours van het spreken helemaal is doorlopen, en het subject zo enig zicht heeft gekregen op zijn verlangen of zijn overtuiging – vanaf dat punt is het aan het subject om zijn eigen keuze te maken. Het komt inderdaad voor dat subjecten in die transitie zowel een verlichting van hun lijden als hun particuliere definiëring als geseksueerd wezen vinden.

Dat is het tegengestelde van wat trans activisten

doen. Die promoten een “genderidentiteit” die intiem, aangeboren en definitief zou zijn. Diep vanbinnen weet het subject als enige wie hij als geseksueerd wezen is. “Ik ben wat ik zeg dat ik ben”, elke trans persoon is transparant voor zichzelf. Trans activisten eisen dan ook *transition here and now*, vanaf het moment dat een subject, en dat kan zelfs een kind zijn, zegt dat het zich niet op zijn gemak voelt met zijn lichaam. Dat is de fameuze “gender zelfbepaling”, waar westerse overheden alsmaar gretiger op inspelen. Houdbaar? Dat is een gok. Maar dat is in elk geval wel het tegenovergestelde van de psychoanalyse, van de psychoanalytische act, die gebaseerd is op de interpretatie, op het gegeven dat het subject niet transparant voor zichzelf is en niet echt weet wat het over zichzelf zegt.

Waar vond Lacans seminarie plaats?

De eerste tien seminars vonden plaats in het hospitaal van Sainte-Anne. Na een conflict met de *International Psychoanalytic Association* vond Lacan dankzij Althusser een toevluchtsoord aan de universiteit, in de *École Normale Supérieure*, rue de Ulm. Na mei '68 werd hij medeverantwoordelijk geacht voor de jongerenrevolte, en moest hij uitwijken naar de rechtsfaculteit van het Panthéon. En ondertussen zwol zijn publiek aan. In Saint-Anne had hij amper 100 toehoorders, psychoanalytici en psychiaters; aan de École normale waren dat er al 300, waaronder studenten en passanten van het Quartier latin, en aan de rechtsfaculteit sprak hij voor een onvatbaar, barok en vaak mondain publiek van bijna 1000 man. Zelf had hij vragen bij die vreemde toevloed. De groep “Psychanalyse et Politique”, het latere MLF of “Mouvement de Libération des Femmes” (vrouwenbevrijdingsbeweging) ontstond rond Lacan en zijn doctrine van het vrouwelijke genot, zoals hij die hij in Seminarie XX uiteenzette. Ik durf te wedden dat hij vandaag het nodige zou gedaan hebben om contact te houden met minstens een deel van de LGBTQIA+.

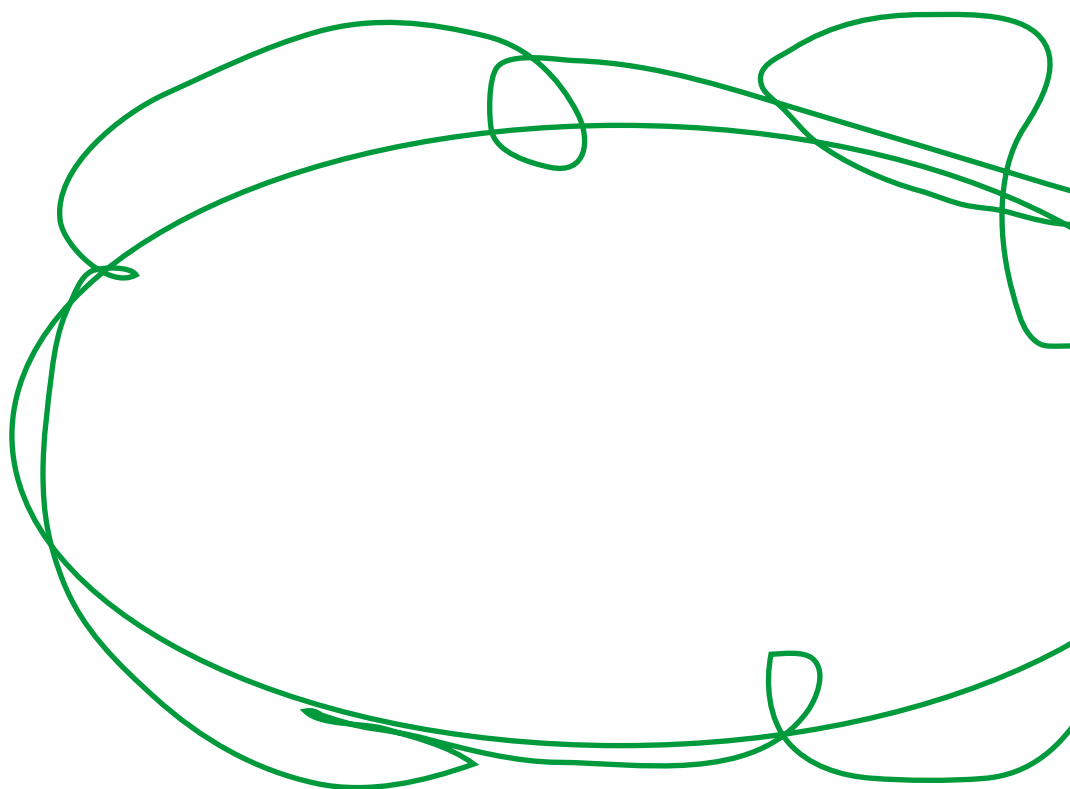
Zijn er vandaag figuren van zijn kaliber?

Nee, dat zou wel geweten zijn. In de aanvangsfase van een discipline wordt van alles ontdekt, dat mettertijd alsmaar meer verdunt en complexer gemaakt wordt. Freud werd

omringd door lui die Lacan niet van *premium* kwaliteit vond, maar toch waren dat echte ontdekkingsreizigers. In zijn tijd, in Frankrijk, was Lacan zelf al een uitzondering. Tijdens zijn leven maakte hij het psychoanalytische milieu compleet gek, met hem was er altijd storm op komst, met veel gedonder en gebliksem, en afscheuringen. Vandaag, nu Lacan er niet meer is, is de wind gaan liggen.

Verveelt u zich?

Ik mis al die heibel, ja. Gelukkig blijft de analytische praktijk nog dagelijks voor verrassingen zorgen.

COLOFON

Kring Online 16 is een publicatie van de
Kring voor Psychoanalyse van de NLS

V.U. – Directeur Kring Online 16 – Voorzitter Kring voor Psychoanalyse van de NLS

Joost Demuyck – Blankenbergsesteenweg 17, 8000 Brugge

HOOFDREDACTIE

Christel Van den Eeden

WETENSCHAPPELIJK COMITÉ & REDACTIERAAD

Joost Demuyck, Miet De Muynck, Dries Dulsster, Dewi Dynoodt

VERTALING & REVISIE

Miet De Muynck, Vic Everaert, Nathalie Laceur, Tom Lintacker, Christel Van den Eeden

WEBSITE

Jonas Verbauwhede & Dewi Dynoodt

ONTWERP & VORMGEVING

Eva Van Rumst

MEER INFO:

Kring voor Psychoanalyse van de NLS
www.kring-nls.org

PPaK-Gent
www.ppak-gent.be

Eurofederatie van Psychoanalyse
www.europsychoanalysis.eu

New Lacanian School
www.amp-nls.org

World Association of Psychoanalysis
www.wapol.org

Kring Online verschijnt sinds september 2016 en is de digitale opvolger van sKRIPtA. Het tijdschrift sKRIPtA werd opgericht in 2005, en verscheen tot 2015 driemaal per jaar in een papieren versie.